

160479

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

ELAZİĞ'DA NAZARLA İLGİLİ İŞLEMLERİN
SOSYOLOJİK TETKİKİ
(Yüksek Lisans Tezi)

DANIŞMAN:
Doç. Dr. Y. Mustafa KESKİN

HAZIRLAYAN:
Mine ER

ELAZİĞ- 2005

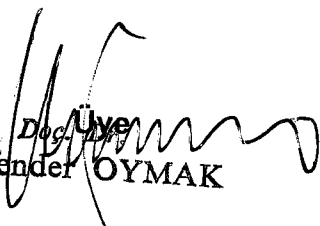
160479

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**ELAZIĞ'DA NAZARLA İLGİLİ İŞLEMLERİN
SOSYOLOJİK TETKİKİ**
(Yüksek Lisans Tezi)

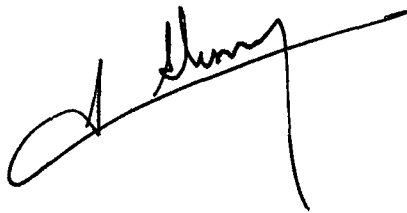
Bu tez. ~~23.1.09~~ /2005 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Y. Mustafa KESKİN

Doç. Üye
İskender OYMAK

Üye
Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN
Kelim Ana Bilim Dalı

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ELAZIĞ'DA NAZARLA İLGİLİ İŞLEMLERİN SOSYOLOJİK TETKİKİ

Mine ER

**Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Din Bilimleri Anabilim Dalı
Din Sosyolojisi Bilim Dalı
2005; Sayfa: VII+68**

Nazar inancı ve buna bağlı sihirsel ve büyüsel pek çok inanç ve pratik, ilkelinden en gelişmiş toplumlara kadar görülen yaygın bir inançtır. Genellikle onun, haset ve kıskançlık ya da beğenmeden doğan bir olgu olduğuna inanılır.

Tarih boyunca insanlar, zararına inandıkları nazardan önce korunmak, değdikten sonra da kurtulmak için pek çok dinsel, sihirsel ve büyüsel pratiğe başvurmuş ve bunun için pek çok unsuru aracı kılmıştır. Bunların başında nazar gelmektedir. İşte bu araştırmanın konusunu da söz konusu olgu ve buna ilişkin dinî, sihirsel ve büyüsel inanç ve pratikler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nazar, Sihir, Büyü.

ABSTRACT

Master Thesis

Mine ER

THE SOCIOLOGICAL INVESTIGATION OF BELIEFS ON EVIL-EYES IN ELAZIG

The Universty of Firat

Social Sciences Institue

Main Science Branch of Philosph and Religion Sciences

Sociology of Religion

2005; Page: VIII+68

The Beliefs of Evil-Eyes and many other magical beliefs and practice are a common beliefs from the primitive societies to the most developed ones. It is commonly believed that the evil-eyes is a fact arising from the jealousy and admiration.

Firstly to safe themselves from the evil-eyes that they believed its danger, after that evil eyes to get rid of it, people had applied a lot of religious and magical practices and maket a lot of things as a mediator. The first of them is the evil-eyes. So, the topic of this essay is comosed of this fact and the religious and magical belief, practices on it.

Key-words: evil-eyes, magic, magical influence.

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	IV
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII

GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
B. Araştırmanın Önemi	2
C. Sınırlar	2
D. Varsayımlar	3
E. Yöntem ve Teknikler	4
1. Evren ve Örneklem	4
2. Bilgi Toplama Araçları	5
3. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması	7
F. ARAŞTIRMA ALANININ GENEL ÖZELLİKLERİ	8
1. Elâzığ'ın Kısa Tarihi Ve İsminin Kaynağı	8
2. Elâzığ'ın Sosyo-Kültürel Yapısı	9

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

A. TEMEL KAVRAMLAR	13
1. Nazar	13
2. Büyü	14
3. Sihir	15
4. Efsun	16
B. DEĞİŞİK KÜLTÜRLERDE NAZAR	16
1. İslam'da Nazar	17
2. Türklerde Nazar	19

II. BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLAR

A. ANKETE KATILANLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ	21
1. Cinsiyet Durumu	21
2. Yaş Durumu	22
3. Medeni Durum	22
4. Öğrenim Durumu	23
5. Meslek Durumu	23
6. Ekonomik Düzey	24
7. Şehre (Elazığ'a) Geline Sosyo-Kültürel Çevre	24
8. Şehirde Kalış Süresi	25
B. ELAZIĞ'DA NAZAR İNANIŞI VE BUNUNLA İLGİLİ DİNİ SİHİRSEL VE BÜYÜSEL İŞLEMLER	25
1. Nazar İnanışı	25
2. Nazarla İlgili Referans Kaynakları	31
3. Nazarın Değiş Biçimini Algılama	32
4. Nazarın Süjesi (Kimlerin Nazarı Değer)	34
5. Nazarın Objesi (Kimlere ve Nelere Nazar Değer)	36
6. Nazarın Neden Olduğuna İnanılan Rahatsızlıklar	36
C. NAZARIN ETKİSİNDEN KORUNMAK VE KURTULMAK İÇİN BAŞVURULAN DİNİ VE BÜYÜSEL UYGULAMALAR	38
1. Nazardan Korunma Tedbirleri	38
a) Maşallah Takmak	40
b) Nazar Boncuğu Takmak veya Takınmak	41
c) İğde Dalı Takmak	42
d) Üzerlik veya Çörek Otu Kullanmak veya Tütsülemek	42
e) El ve Göz Resimleri Çizmek	43
f) Nal Takmak veya Asmak	44
g.) Diğerleri	45

2. Kurtulma Tedbirleri	46
a) Kur'an Okumak veya Okutmak	47
b) Muska Takmak veya Takınma	48
c) Kurşun Dökmek	49
d) Su Dökme veya Yıkama	51
e) Tuz Okutmak veya Çevirmek	52
D. ELAZIĞ'DA NAZARLA İLGİLİ YAYGIN ANLATILAR	53
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	57
BİBLİYOGRAFYA	59
A. KAYNAK ESERLER	59
B. KAYNAK KİŞİLER	61
EKLER	63
A. ANKET FORMU ÖRNEĞİ	64
B. FOTOĞRAFLAR	68

TABLÖLAR LİSTESİ

1. Ankete Katılanların Cinsiyet Durumu	22
2. Ankete Katılanların Yaş Grupları	22
3. Ankete Katılanların Medeni Durumu	22
4. Ankete Katılanların Öğrenim Düzeyi	23
5. Ankete Katılanların Meslek Durumu	23
6. Ankete Katılanların Aylık Net Geliri	24
7. Ankete Katılanların Şehre Geldikleri Sosyo-Kültürel Çevre	24
8. Ankete Katılanların Şehirde İkamet Süreleri	25
9. Cinsiyet Değişkenine Göre Ankete Katılanların Daha Önce Kendilerine veya Yakınlarına Nazar Değmesi Sonucu Bir Zarar Geldiğini Düşünüp Düşünmedikleri	27
10. Cinsiyet Değişkenine Nazara İnanma Durumu	28
11. Yaş grubu Değişkenine Göre Nazara İnanma Durumu	29
12. Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Nazara İnanma Durumu Aylık Net Gelire Göre Nazara İnanma Durumu	30
13. Aylık Net Gelire Göre Nazara İnanma Durumu	30
14. Şehirde Kalış (İkamet Etme) Süresine Göre Nazara İnanma Durumu	31
15. Nazar ve Nazara İlişkin İnanç ve Uygulamalar Hakkında Bilgi Edinme Kaynakları	32
16. Deneklere Göre Nazarın Değiş Şeklini Algılama Biçimi	32
17. Nazarı Değdiği İnanılan Kişilerin En Belirgin Özellikleri	34
18. Nazarın Değdiği Kabul Edilen Kişi, Hayvan veya Nesnelere	36
19. Nazara Uğramış Olduğuna İnanılan Kişi, Hayvan veya Nesnelere Meydana Geldiğine İnanılan Değişiklikler	37
20. Nazardan Korunmak İçin Kullanılan Nesnelere veya Başvurulan Uygulamalar	39
21. Cinsiyet Değişkenine Göre Ankete Katılanların Nazar Boncuğu Taşıyıp Taşımadıkları	41
22. Cinsiyet Durumu Değişkenine Göre Daha Önce Nazarla İlgili Dinî ve Büyüsel İşlemlere Başvurma Durumu	46

23. Nazardan Kurtulmak İçin Kullanılan Nesnelere veya Başvurulan
Uygulamalar

47

KISALTMALAR

AÜDTCF.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜSBE.	:Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
DİE.	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT.	: Devlet Planlama Teşkilatı
Haz.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırınız
MEB.	: Milli Eğitimi Bakanlığı
s.	: sahife
TDVİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDVY.:	Türkiye Diyanet Vakfı Yayını
Trhz.	: Tarihsiz
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri

ÖNSÖZ

Nazar inancı ve buna bağlı sihirsel ve büyüsel pek çok inanç ve pratik, ilkelinden en gelişmiş toplumlara kadar görülen yaygın bir inançtır. Genellikle onun, haset ve kıskançlık ya da beğenmeden doğan bir olgu olduğuna inanılır.

Tarih boyunca insanlar, zararına inandıkları nazardan önce korunmak, değdikten sonra da kurtulmak için pek çok dinsel, sihirsel ve büyüsel pratiğe başvurmuş ve bunun için pek çok unsuru aracı kılmıştır. Öyle ki, İnsanoğlu çok eski dönemlerden başlayarak, teknolojik ve sosyal ilişkilerindeki başarısızlıklarına özellikle de bir takım biyolojik rahatsızlıklarına açıklayıcı bir sebep bulamadığında bunu doğaüstü güçler yanı sıra çeşitli objeler, mekanlar ve diğer insanlarda var olduğunu sandığı bir takım gizli güçlerle açıklamaya çalışmıştır. Bu açıklamanın çeşitli toplumlar arasında en yaygın olarak görülen türü nazardır. Nazar sözcüğü bakış, göz atma anlamlarının yanı sıra, belli kimselerde bulunduğu inanılan; insanlara özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala-mülke hatta cansız nesnelere de zarar veren, bakışlardan çıkan çarpıcı ve öldürücü güç anlamını da taşımaktadır.

Temelinde kıskançlık, çekememezlik, kin ve nefret gibi duyguların yattığı bu gücün gözlerden çıkarak kurbanda ulaştığına inanılır. Anadolu'da bu olaya nazar değmesi, nazara gelme, nazara uğrama, göz değmesi, göze gelme gibi adlar verilmektedir. Gözde çıkış yolunu bulan ve sembollenen bu vurucu gücü önlemenin ve onun zararından korunmanın ilk çaresi, çok eski zamanlardan beri "göze gözle" karşı koymak düşüncesi olmuştur. Bu nedenle rengi ve biçimi gözü andıran her nesne, ya olduğu gibi ya da bazı ek öğelerle birlikte nazarı uzaklaştırıcı birer savunma aracı olarak kullanılagelmiştir. İste bu araştırmanın konusunu da (Elazığ örnekleminde yola çıkarak) söz konusu olgu ve buna ilişkin dinî, sihirsel ve büyüsel inanç ve pratikler oluşturmaktadır.

Araştırmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, temel varsayımları, kapsamı, sınırları, yöntem ve teknikleri ile araştırma alanının genel özellikleri; birinci bölümünde nazar ile ilgili temel kavramlar ile araştırmanın kuramsal temelleri; ikinci ve son bölümde ise, alan araştırması kapsamında, gözlem, mülakat ve anket teknikleriyle elde edilen veriler ve bunların yorumu üzerinde durulmuştur.

Konunun seçimi ve yürütülmesinde bana her türlü desteği veren ve gerekli düzeltmelerde bulunan tez hocam Doç. Dr. Y. Mustafa Keskin'e ve verdikleri bilgilerle araştırmaya katkıda bulunan Elazığlılar'a teşekkürlerimi bir borę bilirim.

Mine ER
ELAZIğ 2005

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Nazar inancı ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratiklerin halk yaşamında çok önemli bir yeri vardır. Öyle ki, söz konusu inanç ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratikler, günümüzde bilinen bütün bilimsel ve teknolojik ilerlemelere rağmen o, halk dindarlığının önemli bir boyutu olarak, eskisi kadar olmasa da halkların yaşamında önemli yerini korumaktadırlar. Nitekim, ülkemizde yapılan, etnoloji, folklor, sosyoloji, dinler tarihi ve tecrübî din sosyolojisi gibi bilim dallarında yapılan çalışmalar, nazar inancının Türkiye’de hâlâ pek yaygın olduğunu ve günlük yaşamın her safhasına kadar girdiğini ortaya koymuştur.

Nazar inancı ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratiklerin, Elazığ halkının yaşamında da köklü bir yeri vardır. Öyle ki halk, köklü değişimlere rağmen eski inançlarına hâlâ bağlıdır. Halk arasında yaygın olan bu inanışlar, akılsal düşüncenin karşıtı olarak dikkati çekmekle beraber, halkın düşünce biçimini şekillendiren tutum ve davranışlarını etkileyen toplumsal gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan düşüncesi, canlılar dışında kendisi için hayati önem taşıyan eşyaya, araç-gerece, mala-mülke de nazar değebileceği inancına ulaşmış ve buna tedbir olarak onlar için de çeşitli nazarlıklar geliştirmiştir. Bunlar arasında Anadolu’da yaygın olarak görülen ev nazarlıkları gerek yapım maddeleri gerekse biçimleri açısından dikkat çekici bir zenginlik gösterirler. Özel otomobillere asılan küçük çocuk ayakkabıları, oyuncaklar da birer nazar objesidir. Daha çok gecekondü bölgelerinde ve kırsal kesimde görülen televizyon, çamaşır makinesi, buzdolabı gibi ev eşyaları üzerine asılmış nazar önleyici çeşitli objeler oldukça yaygındır. Ortadoğu ülkelerinin çoğunda nazar boncuğu yaygın bir kullanıma sahiptir.

Halk inancına göre, bazı insanların bakışlarındaki zararlı güç sebebiyle insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eşyaya zarar verdiğine inanılan gizli bir güç olarak kabul edilen nazar için halk arasında “nazar değmesi”, “göz değmesi” ve “göze gelme” gibi tabirler kullanılmaktadır. Söz konusu tabirle, bazı

insanların yaratılıştan gelen birtakım özellikleri (fizyolojik) nedeniyle diğer insanlar, hayvan veya nesnelere son derece beğenmesi veya kıskançlık ya da riaset uyuması nedeniyle söz konusu unsurların bundan zarar görmeleri ifade edilmektedir. Halk, bu inanca dayalı olarak etkilerinden korktukları nazardan kaynaklanan olumsuzlukların önüne geçmek için birtakım koruyucu, zarara uğramışları kurtarmak için de iyileştirici veya kurtarıcı çok sayıda dinî, sihirsel ve büyüsel işleme başvurmaktadır ki, işte, bu araştırmanın konusunu da, tezin adından da anlaşılacağı gibi, Elazığ'da halk dindarlığının önemli bir boyutunu oluşturan nazar ve nazarla ilgili sihirsel ve büyüsel işlemlerin sosyolojik tetkiki oluşturmaktadır.

Araştırmanın amacı, Elazığ'da yaygın olarak "göz değmesi" veya "göze gelme" diye isimlendirilen nazar inancı ve buna ilişkin dinî, sihir ve büyüsel inanç ve pratikleri, etnoloji, folklor, dinler tarihi, sosyoloji ve nihayet din sosyolojisinin metod ve teknikleriyle ele alarak anlamak ve açıklamaktır.

B. Araştırmanın Önemi

Nazar ve buna ilişkin dinî, sihir ve büyüsel inanç ve pratikler, dünyanın her tarafında olduğu gibi, ülkemizde de oldukça yaygın olmasına rağmen, söz konusu olgunun kendi bütünlüğü içinde ve genelde sosyolojinin ve özelde ise, din sosyolojisinin bakış ve yaklaşımlarına göre ele alınıp incelendiği bilimsel araştırmalar yok denecek kadar azdır. Özellikle, doğrudan doğruya konuya yönelik alan araştırmalarının eksikliği, konu üzerinde çalışma yapmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Esasen, bir çok yönden istismara açık gibi görünen böylesi bir konuda bilimsel araştırmalar yaparak; sağlıklı ve güvenilir bilimsel nitelik taşıyan veriler ortaya koymanın söz konusu olgu ve buna ilişkin dinî, sihir ve büyüsel inanç ve pratikleri anlama ve açıklanmanın gerekliliği ortadadır.

C. Sınırlar

Bu araştırma, esas itibarıyla ampirik verilere dayalı bir çalışma olduğundan sınırlarını belirlemek gerekir. Bu durum, istenilen sonuçlara ulaşabilmek için bir zarurettir. Bu bağlamda, araştırma sahası olarak Elazığ il merkezi seçilmiştir.

Bu araştırmada, dinî-sosyal bir olgu olarak ele alınan nazar inancı, anket, gözlem ve mülakat gibi tekniklerle elde edilen bulgular ile ankete katılanların verdikleri cevaplardan elde edilen bulguların doğru olduğu varsayımına dayalı olarak; elde edilen bulgulardan çıkarılan sonuçlarla sınırlıdır. Araştırma, belli bir zaman ve saha dilimi içinde, belirli koşullar altında yaşayan kimseler üzerinde gerçeşleştirildiğinden, araştırmada elde edilen bulgular, başka sahalara genellenemez.

D. Varsayımlar

Bilimsel araştırmaların bazı temel varsayımlar üzerine temellendirildiđi¹ bilinen bir gerçeştir. Bu özelliği ile, bilimsel araştırmada gerçeş hareket noktasını belirleyen varsayım², denenmeyen bir yargı³ veya gerçeği bulmamızda bize yardımcı olacak; doğruluğu genel gözlem ve daha önce yapılmış araştırmaların sonuçlarına dayanan araştırma öncesi zihinsel önermelerdir ki,⁴ araştırma sonuçlarının geçerliliği de bu önermelerin doğruluğuna bağlıdır.⁵

Buradan hareketle, araştırmamızın varsayımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Nazar ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratikler, en ilkelinden en gelişmiş toplumlara kadar psiko-sosyal hayatın doğurduğu dinî-sosyal bir olgudur.

2. Ülkemizde de oldukça yaygın olan nazar ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratiklerin çoğu bilimsel düşünceye aykırı gibi görünse de, söz konusu inanç ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratikler halkımızın düşüncesini biçimlendiren tutum ve davranışlar üzerinde oldukça etkilidir.

3. İnsanların nazar ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratiklere yönelmelerinin, büyük oranda içinde buldukları sosyo-kültürel çevre ve şartlarla yakından ilişkili olduğu varsayılmaktadır.

¹ Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara 1992, s.55.

² Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, İstanbul 1999, s.28.

³ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 7.Baskı, Ankara 1995, s.71.

⁴ Orhan Türkoğan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, İstanbul 1995, s.159.

⁵ Karasar, a.g.e., s.71

4. Nazar ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratiklere başvurma uygulamaları açısından en belirleyici diğer dört faktör de cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve ekonomik düzeydir. Bu bağlamda erkeklere göre kadınların, gençlere göre yaşlıların, eğitim seviyesi yüksek olanlara göre de eğitimsiz ya da eğitim seviyesi düşük olanların söz konusu inanç ve buna ilişkin uygulamalara daha fazla itibar ettikleri varsayılmaktadır.

E. Yöntem ve Teknikler

Toplumsal olaylar olarak din olayları inceleme konusu yapılırken, seçilecek yöntemin (metodun) isabetlilik payının çok önemli olduğu kuşkusuzdur. Dolayısıyla, bir araştırmacının bilimsel olup-olmadığı araştırmada takip edilen yöntemle yakından ilgili olmaktadır. Bununla birlikte, araştırma yöntemlerinin gerçekleştirilmesinde kullanılan teknikler de bilimsellik açısından büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, araştırmalarda her türlü ön fikirden uzak olarak nesnel (objektif) olunması da, ayrıca değer verilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, istenilen bilgiye ulaşılabilme ve sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için kullanılacak yöntem ve tekniklerin seçimi üzerinde önemle durulmuştur. Araştırma konusu belirlendikten sonra, özellikle araştırmacının temel kavramları ve kuramsal temellerini ortaya koymada faydası dokunacağı varsayımından hareketle nazar ile ilgili olarak yazılmış kaynaklarla ilgili olarak arşiv araştırması yapılmıştır.

Araştırmada takip edilen temel metot, saha çalışması metodudur. Bilindiği gibi bu metotta, genellikle anket, görüşme, gözlem ve belgesel kaynak tarama olmak üzere dört çeşit veri toplama tekniği kullanılmaktadır.

1. Evren ve Örneklem

Bilimsel araştırmalarda araştırmacının konusu ve amacı belirledikten sonra bir sonraki aşama, araştırma evreninin belirlenmesi safhasıdır. Her hangi bir gözlem ya da inceleme alanına giren obje ya da bireylerin oluşturduğu bütüne ya da gruba evren veya kütle/ana kütle denir⁶. Bilimsel araştırmalarda evrenin

⁶ Hüsnü Arıcı, *İstatistik, Yöntemler ve Uygulamalar*, 13.Baskı, Ankara 2001, s.9.

bütününü çalışmak parasal ve zaman açısından çoğu kez mümkün olmadığından bunun yerine, evreni temsil etme gücüne sahip, sınırlı sayıda birey, olay veya olguyu araştırma kapsamına dahil etmek en pratik çözümdür⁷.

Nazar ve nazarla ilgili sihirsel ve büyüsel uygulamaların sosyolojik etkisini konu edinen bu araştırmanın evrenini Elâzığ il merkezi oluşturmaktadır. Bu amaçla, özellikle il genelinde sözkonusu olgunun daha iyi anlaşılabilir açıklanabilmesi için farklı mahallelerde (Abdullahpaşa, Rızaiye, Nailbey, Üniversite, Siteler ve Bahçelievler Mahalleleri) ikamet eden farklı sosyo-kültürel ve ekonomik statüdeki bireylerden tesadüfi örneklem metoduyla örneklem seçilmiştir.

2. Bilgi Toplama Araçları

Araştırma esas itibarıyla alan çalışmasına dayandığından, öncelikle bir anket formu geliştirilmiştir. Sorular hazırlanırken, konuyla ilgili olarak daha önce hazırlanan yerli ve yabancı çalışmalardan yararlanılmış; sorularının sade bir dille hazırlanmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca anket sorularının gerçekten anlaşılır olup-olmadığı, sıkıcı, ürkütücü ve yanlış anlamalara yol açıp-açmadığını tespit etmek amacıyla, pilot çalışma çerçevesinde 24 kişilik bir gruba ön deneme gerçekleştirilmiştir. Bu ön denemeden sonra, anket formundaki anlaşılmayan soru, sözcük ve cümlelerde gerekli düzeltmeler yapılarak, başlangıçta 32 olarak tasarlanan soru sayısı 22 ile sınırlandırılmıştır. Hiç kimse ankete katılmaya zorlanmamış, anketin amacı, muhtevası anlatıldıktan sonra katılıp katılmamakta serbest bırakılmış ve kendilerine anketi cevaplandırmak için istedikleri kadar süre verilmiştir. Ayrıca, ankete katılanlarda zarar görmeyecekleri duygusu pekiştirilmeye çalışılarak, araştırmaya katılımın artması sağlanmıştır. Ankete katılanlardan bir kısmı (9 kişi), görüşme sırasında ya mekandan ayrılmak zorunda kalması ya da anket sorularının uzunluğu nedeniyle sıkılmış ve görüşmeyi yarıda bırakmıştır. Bu nedenle, söz konusu 9 anket formu değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Alan araştırmasına dayanan bir din sosyolojisi incelemesi olan bu araştırmada, yüz yüze anket uygulaması tekniğinin bazı eksikleri bulunmasına

⁷ Ali Yıldırım-Hasan. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara 1999, s.62.

karşın (görüşülenlerden doğru bilgi alınamaması ihtimali)⁸ mevcut alanda, daha iyi bir teknik ya da yol (zamana ve diğer imkanlara bağlı olarak) da bulunamamıştır.

Günay'ın da çok haklı olarak belirttiği gibi, böylesi bir araştırmada, eğer, tek başına soru kağıtları ile topladığımız verilerle yetinseydik, araştırma konusu yaptığımız toplumun dinî karakterli sosyal davranışlarını kendi doğal ortamı içerisinde, tüm canlılığı, çeşitliliği ve enginliği içinde tam olarak derinlemesine kavrayıp açıklayamazdık. Çünkü, sayılabilir eylemler yoluyla dine bağlılığı ortaya çıkarmak, dinle toplumsal yapı süreçler arasında ilintiler kurmak mümkün ise de, bu iş temel bir sosyografiden öteye gidememektedir. Çünkü, toplumsal olgular olarak din olaylarını tasvir etmek için matematik ve istatistik yöntemleri son derece önemli olsa da din ve iman gibi oldukça nazik ve engin bir konuda yanlış sonuçlara sürüklenmemek için, anket çalışmalarının birden fazla teknikle yürütülmesi gerekmektedir⁹. Bu nedenle, anket formlarından elde ettiğimiz verileri farklı statü ve gruptan 3'er kişi olmak üzere toplam 18 kişiyle yaptığımız derinlemesine görüşmelerle (mülakatlar)¹⁰ ve gözlem tekniği¹¹ ile kontrol ederek tamamlama çalıştık. Görüşmelerden bir kısmı, görüşülenlerin izni alınmak suretiyle kayıt cihazıyla kaydedilmiştir.

Bilindiği gibi nitel araştırmalarda yaygın ve hatta en yaygın olarak kullanılan tekniklerden birisi de katılımlı gözlem tekniğidir. Saha araştırmamızı gerçekleştirirken, imkanların elverdiği ölçüde söz konusu olguyla ilgili uygulanan pratiklerden bir kısmına (örneğin kurşun dökme) bizzat katılarak gözlemlerde bulunulmuştur.

⁸ Gökçe, anket tekniğinin olumsuz yanını; sadece sorulan sorulara cevaplar alınabilmesi nedeniyle, derinlemesine bilgi edinmeyi önlemesi olarak belirtmektedir. Bkz., Gökçe, *a.g.e.*, s.104.

⁹ Günay, *a.g.e.*, s.50.

¹⁰ Güvenç, sosyal araştırmalarda anket tekniği ile bilgi toplamanın birtakım zorluklarına değindikten sonra, özellikle geleneksel toplumlarda yazılı anket tekniği yerine, daha güvenilir sonuçlar verdiğini savunduğu görüşme tekniğiyle bilgi toplamanın daha doğru olacağını belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz., Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İstanbul 1979, s.141-148.

¹¹ Amacı sayılar yoluyla sonuçlara ulaşmak yerine, araştırma konusu ile ilgili okuyucuya betimsel ve gerçekçi bir resim sunmak olan ve nitel araştırmaların vazgeçilmez tekniklerinin başında gelen gözlem ve mülakat tekniği ile, algıların ve olayların kendi doğal ortamları içerisinde gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasında vazgeçilmez teknikler olarak görülmektedir. A. Yıldırım-H. Şimşek, *a.g.e.*, s. 19,27.

Kısaca özetlemek gerekirse bu çalışmanın verileri, genelde sosyoloji, etnoloji ve antropolojinin, ancak, daha çok din sosyolojisini ilgilendiren genel ve metodolojik eserlerin ve konuyla ilgili olarak daha önce yapılmış araştırmaları örnek almak suretiyle, nicel (anket) ve nitel araştırma tekniklerinin (mülakat, gözlem, kayıt tutma) bir arada uygulanmasıyla elde edilmiştir.

3. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Araştırmamızda, anket formlarından elde ettiğimiz verilerin kodlanması ve veri giriş formu bilgisayarda SPSS. İstatistik programı ortamında hazırlanmış ve değerlendirilmiştir. Bu bağlamda anket formlarından elde edilen veriler, Excel uygulama programı kullanılmak suretiyle bilgisayara işlenmiştir. Anket formunda yer alan açık uçlu sorulara verilen cevaplar bilgisayara işlenmemiş, bunlar daha sonra tablo haline getirilmiştir. Yorumlamada kullanılan açık uçlu sorulara verilen cevaplar aynen alınmış, sadece anlam düşüklüğü olan cümleler araştırmacı tarafından düzeltilerek kayda geçirilmiştir. Daha sonra, SPSS istatistik programı kullanılarak Excel'e işlenen veriler tablolara dönüştürülmüştür. Öncelikli olarak basit dağılım tabloları oluşturulmuş, bunlardan yaralanmak suretiyle, bağımsız değişkenlerin hangi bağımlı değişkenlerle ilişkisinin olabileceği ve korelasyon kurulabileceği tespit edilmiştir. Bilgilerin analizinde ve tabloların satır ve sütun değişkenleri arasında bir ilişkinin olup-olmadığına ki-kare (X^2) testi baz alınarak bakılmıştır. Bilindiği gibi, X^2 testi ile, uygulamadın elde edilen sonuçların teorik sonuçlarla ne kadar uyum sağladığı araştırılmaktadır. Bu işlemin sonucunda, anlamlı ilişkilerin olabileceği altı önemli bağımsız değişken (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, mesleki durum ve ekonomik düzey) belirlenerek, bunlarla diğer değişkenler arasında korelasyon kurulmuştur. Toplam seksen dört çapraz tablo oluşturulmuş ve bunlardan özellikle anlamlı olanlar tespit edilerek, bu tablolardaki veriler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Sosyal bilim alanındaki araştırmalarda, elde edilen bulguların güvenilirlik ve geçerlilik ölçülerine uygun olarak sistematik bir biçimde ele alınması, gerçekleştirilmek istenen amaçlar doğrultusunda analiz edilmesi ve belli değişkenler arasındaki anlamlı ilişkilerin yakalanabilmesi önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Bu genel çerçevede, elde edilen verileri ihtiva eden

tabloları yorumlarken, bağımsız değişkenlerin yüzdeleri esas alınarak, oransal açıdan bir azalma ya da artışın olup-olmadığı tespit edilmeye çalışılmış, buradan hareketle birtakım çıkarımlara gidilmeye çalışılmıştır.

F. ARAŞTIRMA ALANININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Elâziğ'in Kısa Tarihi ve İsminin Kaynağı

Elazığ ili, doğal şartların elverişli olması nedeniyle paleolitik (yontma taş) döneminden beri çeşitli toplulukların yerleştiği bir alan olmuştur. Nitekim Elazığ (Harput), tarihsel süreç içerisinde, sırasıyla Hurriler, Hititler, Medler ve Persler,¹² Sasaniler, Bizanslılar ve Müslüman Araplar arasında el değiştirmiş¹³.

Elâziğ(Harput) ve çevresi 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferi'nden sonra, 1085 yılında Türkler'in eline geçmiştir. Türkler'in fethine kadar bir kale şehri olarak kalan Harput, Türklerle birlikte bayındır bir şehir haline gelmiş ve istikrara kavuşmuştur. Orta Asya'dan kopup gelen Türk insanı, beraberinde getirdiği bilgi birikimi, gelenek ve görenekleri ile mahalli kültürlerden de istifade ederek orada, Türk medeniyetinin en hassas, en sevimli ve en yüksek örneklerini meydana getirmek suretiyle, Harput'u ma'mur bir şehir haline getirmiştir. Tarihi boyunca bir sınır bölgesi ve ihtilaf hududu olarak kalan Harput, 1465'de Akkoyunlular'ın eline geçmiş, Akkoyunlularla-Osmanlılar arasında sınır oluşturmuştur. İtalyan gezgini Barbora'ya göre, bu dönemde Harput, göz kamaştırıcı bir kenttir. Akkoyunlular zamanında Harput'ta para basılmış, kültür ve sanatta önemli hamleler yapılmış, çok sayıda din ve bilim adamı ile sanatkar yetişmiştir¹⁴.

Şah İsmail, Safevi Devleti'ni genişletmeye başladığında, 1507 yılında Harput'u da Akkoyunlular'ın elinden alarak, kendi devleti sınırlarına katmıştır¹⁵. Bu durum 1516'ya kadar sürmüştür, Harput bu tarihte Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır.

Osmanlılar'ın son zamanlarında Batılılar, Harput'a özel bir önem vermişlerdir. Nitekim bu dönemde, Harput'ta, Amerikan, Alman ve Fransız

¹² *Elazığ il Yıllığı 1992*, Ankara 1992, s.21.

¹³ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999, s. 23.

¹⁴ *Elazığ il Yıllığı 1992*, s.23-24.

¹⁵ Aksın, *19. Yüzyılda*, s.23.

kolejleri kurulmuş, bu okullara daha çok, yörede yaşayan zengin Hristiyan çocukları kabul edilmiştir. Bu okullar, âdeta birer misyoner kuruluşu gibi çalışmak suretiyle, Harput'un sosyal yaşam biçimini etkilemişlerdir. Bu nedenle Harput halkından önemli sayılabilecek bir miktarı Amerika'ya gidip gelmiştir¹⁶

Harput'un 1834'te Elazığ'a taşınmasıyla birlikte, Elazığ'da oturan insanlar Harput'a yukarı şehir demeye başlamışlardır. Elazığ'ın Osmanlı Dönemindeki ilk adı "Mezra"dır. Sultan Abdulaziz zamanında bayındırlaştırılması nedeniyle, Aziz'in yaptırdığı kent anlamına gelen "Mamuret'ül Aziz" ismiyle anılan şehir, daha sonra, söylenmesi daha kolay olan "Elaziz" olarak isimlendirilmiştir. 17 Kasım 1937'de Elaziz'e gelen Atatürk, şehrin adının "Elazık" olmasını istemiş; bunun sonucunda, Bakanlar Kurulu kararı ile, "Elaziz" ismi "Elazık" olarak değiştirilmiştir. Azık diyarı anlamına gelen bu kelime, söyleniş zorluğu nedeniyle, daha sonra, 10 Aralık 1937 tarihli Bakanlar kurulu kararı ile tekrar değiştirilerek, bugünkü söyleniş şekliyle kabul edilmiştir¹⁷.

2. Elâziğ'in Sosyo-Kültürel Yapısı

Günümüzde, Elazığ iline bağlı 10 ilçe, 14 bucak ve 547 köy bulunmaktadır. Yerleşim durumu itibariyle nüfusunun çoğunluğunun şehir ve kasabalarda yaşadığı Elazığ'ın şehrinin 2000 yılındaki toplam nüfusu, 569.616'dır. Toplam nüfusun 287.687'i erkek, 281.929'u ise, kadın olup; bu nüfusun 364274'ü (%64'ü) şehir, 205.342'si (%36'sı) ise, köylerde yaşamaktadır¹⁸. 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, ilin en kalabalık nüfusa sahip ilçeleri: Keban, Karakoçan, Palu, Maden ve Baskil'dir.

2002-2003 Öğretim yılı itibariyle; il genelindeki toplam okul sayıları; okul öncesinde 4 (141 okul bünyesinde anasınıfı) ilköğretimde 463, ortaöğretim kapsamındaki genel liselerde 27 ve meslekî ve teknik liselerde de 12 olmak üzere, toplam 506'dır. Aynı tarih itibariyle, il genelindeki toplam öğrenci sayısı 113.479 olup; bunun 2772'si okul öncesinde, 87.946'sı ilköğretimde 18.386'sı genel liselerde ve 4.375'i ise, meslekî ve teknik liselerde eğitim-öğretim görmektedir. İl genelindeki okullarda görev yapan öğretmenlerin toplam sayısı

¹⁶ *Elazığ İl Yıllığı 1973*, Ankara 1973, s.70-73.

¹⁷ *Elazığ İl Yıllığı 1992*, s.24.

¹⁸ DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*, Ankara 2003, s.62.

5.366 olup; bunun 171'i okulöncesinde, 3769'u ilköğretimde, 928'i genel liselerde ve 498'i de meslekî ve teknik liselerde görev yapmaktadır¹⁹.

11 Nisan 1975 yılında kurulan Fırat Üniversitesi, sadece Elazığ'ın değil, Tunceli ve Muş illerindeki sosyo-kültürel yapının şekillenmesinde önemli fonksiyonlar yerine getirmektedir. Mart 2003 yılı itibariyle, üniversiteye bağlı 9 fakülte, 2 yüksek okul (4 yıllık), 11 meslek yüksek okulu ve 1 devlet konservatuarı mevcuttur. Bu birimlerde, 119'u Profesör, 98'i Doçent, 311'i Yardımcı Doçent, 160'ı Öğretim Görevlisi, 80'i Okutman, 37'si Uzman, 644'ü Araştırma Görevlisi ve 1'i de Çevirmen olmak üzere toplam, 1450 akademik personel görev yapmaktadır. Aynı tarih itibariyle üniversitede, 10956'sı örgün, 4568'i ikili eğitimde olmak üzere toplam 15524 ön lisans-lisans öğrencisi; 754'ü Yüksek Lisans ve 310'u da Doktora olmak üzere toplam 1064 lisansüstü öğrencisi bulunmaktadır²⁰.

Keban Barajı'nın yapılması, yakın geçmişte Elazığ'ın sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını değiştiren amillerin başında gelmiştir. Öyle ki, baraj nedeniyle topraklarını yitiren köylülerin büyük bir kısmı Elazığ il merkezine göçmüştür. 1970'lerden sonra kamu yatırımlarının artması, kentin göç alması sürecini hızlandırmıştır. Bunun sonucunda, şehrin nüfus yapısı oldukça heterojen bir görünüm arz etmeye başlamış; mezhepsel farklılıklar ve köylü-kentli olma gibi grup ve kategoriler, şehirdeki sosyo-kültürel farklılaşmanın başlıca aktörleri haline gelmiştir. Esasen mezheplere dayalı farklılaşma tarihseldir. Öyle ki Elazığ, Sünnî ağırlıklı bir nüfusun yanı sıra, eskiden beri önemli ölçüde Alevî nüfusu da barındıran bir ildir. İlin, Safevî hükümdarı Şah İsmail'in, Şiîliği yaymak amacıyla Anadolu'da seçtiği pilot bölgelerden birisi olması da buna bağlanabilir. Nitekim Şah İsmail'in Şiîliği yaymak için Anadolu'ya gönderdiği şeyhlerin başında gelen "Nur Ali" Halife, Anadolu'daki faaliyetlerini Elâzığ ve yöresine kadar yaymış (özellikle Kuzova Bölgesinde), bunun sonucunda Harput ve civarındaki bir çok köy bu faaliyetlerin icra edildiği yerler haline gelmiştir ki, araştırmamıza konu olan Sünköy de, bu köylerden birisidir²¹.

Günümüzde inanç yönünden il halkının çoğunluğunu Sünnîler oluşturmaktadır ki, bunun da çok büyük bir kısmı Hanefîler, geri kalanını ise,

¹⁹ Elazığ Valiliği, *İl Millî Eğitim Müdürlüğü 2003 Yılı İstatistikleri*.

²⁰ Fırat Üniversitesi Rektörlüğü, *2003 Yılı Üniversite Rehberi*, Elazığ 2003, s.1-4.

²¹ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, C.1, İstanbul 1958, s.134-135.

Şafîilerden (daha çok Bingöl'den göç edenler) müteşekkildir. Bunun dışında, tespitlerimize göre, ilde yaklaşık olarak 20 hane Ermeni, 7 hane de Süryani ailesi olup; bu aileler, haftalık ibadetlerini, halen açık bulunan kilisede beraberce yerine getirmektedirler.

Elâzığ ilinin dinî-sosyal yapısının şekillenmesinde, tarikatların ve cemaatlerin yeri büyüktür. Nitekim günümüzde, Türkiye genelinde yaygın olan cemaat ve tarikatların hemen hemen tamamı Elazığ'da da hayatîyetlerini devam ettirmektedirler. Bu bağlamda, günümüzde Elazığ'da en yaygın olan tarikatlar: Nakşibendîlik (Halidiye Kolu) ve Kadirîlik; cemaatler ise: Nurculuk ve Süleymancılık'tır. Elazığ'da Nurculuğun yaygınlaşmasındaki en büyük pay, Said Nursi'nin ilk ve en önemli talebelerinden birisi olarak kabul edilen ve Said Nursi'nin bir çok eserinde adı geçen Seyyid İbrahim Hulusi Efendi (Yahyagil)'dir. Günümüzde Elazığ'daki Nurculuk hareketi daha çok, Fethullahçılar ve Yeni Asyacılar tarafından temsil edilmektedir. Bir dönem Türkiye'nin gündemini hayli meşgul eden; Müslüm Gündüz tarafından kurulan ve Nurculuğun bir kolunu temsil eden Aczmendîlik hareketinin ildeki faaliyetleri ise, hemen hemen tamamen sönmüştür²². Elâzığ'da Nakşibendi Tarikatı'nın yaygınlaşmasında, Harput'ta medfun Beyzade Alırıza Efendi ile Palu'da medfun Ali Septi; Kadirîliğin yaygınlaşmasında ise, Güntaş Köyü'nde medfun Hacı Ömer Hüdai Baba baş rolü oynamışlardır.

Elâzığ'da güçlü töresel yapısı varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda, özellikle kırsal kesimlerde Şeyhler ve Dedeler- eskisi kadar olmasa da- dinsel ve siyasal yapıda etkinliğini hâla sürdürmektedirler. İlde, *Halk İslâmı* veya *Popüler İslâm*'ın tezahür biçimlerini oluşturan, halk inançları, yağmur duası geleneği, falcılık, büyücülük ve ziyaret gibi birtakım gelenekler ile bunlara ilişkin inanç ve uygulamalar oldukça yaygındır. Bu manada, ilin dinî hayatı içerisinde ziyaret inanç ve uygulamalarının ayrı bir önemi vardır. Bu inanç ve uygulamalarda Harput'taki türbeler ön plana çıkmaktadır. Öyle ki halk (Sünnî-Alevî farketmeksizin), çok değişik amaçlarla, buradaki türbeleri ziyaret etmektedir. Bu türbelerin başlıcaları: Abdulvehab Gazi, Ankuzu Baba, Fatih Ahmet Baba, Arap Baba, Üryan Baba, Mansur Baba ve Düzgün Baba

²² Elâzığ'daki Aczmendilik hakkında geniş bilgi için bkz., Muhammet Çakmak, *Dinî Bir Grup Olarak Aczmendilik*, AÜSBE., basılmamış yüksek lisans tezi., Ankara 1997.

türbeleridir. Söz konusu türbelerde yatan veya yattığına inanılan kişiler daha çok, Selçuklular devrinde Anadolu'ya gelen ve Harput'un fethi ve İslâmlaşmasında oldukça önemli hizmetleri olan Horasan şeyhlerindendirler. Bu türbeler, yöredeki Türk iskanı açısından ve ilin sosyo-kültürel yapısının şekillenmesinde oldukça önemli bir konuma sahiptirler. Öyle ki, söz konusu ziyaret yerlerinin başında gelen, pek çok amaçla, özellikle de erkek çocuğu olmayanlar tarafından ziyaret edilen Fatih Ahmet Baba'nın (halk deyiimiyle Fetahmet Baba) ismi, Elazığ halkının, erkek çocuklarına isim vermede (özellikle söz konusu türbeyi ziyaretten sonra doğan erkek çocuklara isim verilirken) en çok tercih ettiği isimlerin başında gelmektedir.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

A. TEMEL KAVRAMLAR

1. Nazar

Arapça bir kelime olan nazar, n,z,r, fiil kökünden, “bakmak, bakış” anlamlarına gelen²³ bir terimdir. Bir başka değerlendirmede ise, nazar, Âne fiilinden türemiş olan ayn kelimesi “insana göz değdi” veya “göz isabet etti”²⁴ anlamlarına gelen Arapça bir terimdir.

İsabet-i nazar (göz değme) yerinde kullanılan²⁵ nazar kelimesi, insan, hayvan ya da eşyaya zarar veren “kötü bakış” manasında kullanılmaktadır. Fransızlarda “mauvais oeil”²⁶ Araplarda “elayn” ya da “isabet-i ayn”, Amerikalılar ve İngilizler’de “evil eye”, Almanlar’da “böser blick” Yunanlılar’da “matisma”, İranlılar’da “bed nezer”, Hintliler’de “sihi” diye adlandırılan bu inanış, Türkiye’de: nazar, göz değmesi, göze gelme, kem göz, kötü göz²⁷ ve pis göz²⁸ ” gibi isimler alır.

Bir başka tanıma göre nazar: “göz değmesi, göze gelmek, uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç ya da hayran bakışlar sebebiyle fena bir duruma düşmek”²⁹ manalarına gelir.

Arapça’da bakış anlamına gelen nazar, Türkçe’de de aynı manada kullanılır. Bu umumi manasının dışında, yaygın bir inanışı dile getiren bir terim olarak “nazar değmesi”, az çok herkeste bulunan, mavi gözlü kimselerde daha fazla bulunduğuna inanılan ve böyle kimselerin bakışlarından fırlayan zarar verici, çarpıcı ve öldürücü güç anlamındadır.

Nazar değmesi inancı hemen bütün ülkelerde, kendine has özellikler içinde görülmektedir. Ülkemizde de, her bölgede nazar inancı yaygındır. Öyle ki,

²³ Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s.419.

²⁴ İbn-i Manzur, “Ayn”, *Lisanu-l Arab*, C.III, Beyrut 1990, s.301

²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., C.II., İstanbul 1972, s.665.

²⁶ Hançerlioğlu, a.g.e., s.419.

²⁷ S. Veyis Örnek, Türk Halk Bilimi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara1995,s.167; İsmail Çelik, “Nazar, Nazarlık ve İlgili Büyüsel İşlemler”, *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yılığ*, İstanbul 1974, s.155.

²⁸ Örnek, a.g.e., s.167

²⁹ Ö. Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C.II., İstanbul 1993, s.807.

gök mavisi rengindeki gözün bakışının değmesi ihtimalinin daha büyük olduğuna inanılır. Bunun için de gök mavisi şeylerle nazar değmesinden korunulacağı düşünülduğünden mavi boncuğa önem verilir. Mavi boncuk, nazarlık olarak kullanılır. Bundan başka ülkemizde nazar değmesinden korunmak için at nalı, iğde dalı vs. gibi şeyler de nazarlık olarak kullanılır. Bu nazarlıklar, kullanıldıkları yere göre değişik şekillerde asılır ve dikilir. Mesela, çocukların omuzlarına dikilir, hayvanların alınlarına yahut boyunlarına asılır, evlerin veya binaların giriş kapılarına konur. Yine ülkemizde nazardan korunma adetleri arasında sıkça görüleni, nazara uğrayana kurşun dökülmesi, başının üstünden dua ile çevrilmiş tuzun ateşe atılarak patlatılması, üzerlik otunun yakılarak dumanıyla tütsülenmesi gelir. Nazar kelimesi ile yakından ilişkili olan nazarlık ise, Arapça "nazar" kelimesi ile Türkçe-lik ekinden oluşmuş bir terimdir.³⁰

2. Büyü

Büyü, "birtakım gizli yöntemlerle tabiatüstü güçlere başvurmak suretiyle, insanlar ve toplumsal yaşamın akışına etki edilebileceği ve böylece olayların istenilen yönde değiştirilebileceğine inanmaktan ibarettir"³¹.

Türkçe ve Tatarca'da bağ, düğüm, baj, hem büyücülüğü, hem de ipi ifade etmektedir. Yunanca'da Katadeo, sıkıca bağlamak, bir düğüm atarak büyüyle bağlamaktır. Katadermos ise ip, büyü yapmak anlamına gelmektedir.³²

Bir başka tanıma göre, doğaüstü güçlerle doğanın etkilenebileceği inancı anlamına gelen büyü inancının kaynağını ilk insan toplulukların doğaüstü güç tasarımlarına bağlamak daha isabetli gibi görünmektedir. Öyle ki, en basit bir doğa bilgisinden dahi yoksun olan insanoğlu doğayı korkunç bir güç olarak görmüş; yaşamın her alanında hissedilen bu güç doğadan soyutlanarak ayrı bir tasarım konusu olmuştur. İlk insanlar bu güç yüklü olduğunu düşündükleri bütün nesnelere sakınmak, korunmak gerektiğine inanmışlar, sakınılması gerekli bu nesnelere ise tabu adını vermişlerdir. Tabuya yakalanan kişinin ise bundan

³⁰ H. Z. Koşay, "Etnografya Müzesindeki Nazarlar, Muska ve Hemailler", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı:1, 1956, Ankara, s.86.

³¹ Günay, *Dini Hayat*, s.231.

³² Mircea Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1992, s.121.

kurtuluşunun tek yolunun ise büyü olduğuna inanmışlardır. İlk büyülerde yine bu esrarlı bilinmez güçten kurtulmak için yine o esrarlı güçten yararlanma düşüncesi bulunmaktadır. Bu akıl yürütme şekline ilk insan topluluklarının nedensellik (aynı nedenlerin aynı sonuçları doğurduğunu) önsezişini de eklemiştir. Bu düşünce sistemi parçaya yapılanın bütüne, bütüne yapılanın ise parçaya yapıldığını çıkarsamıştır. Bu anlayış analoji büyüsunü doğurmuştur. Bundan dolayı büyü yapılmak istenen kişinin kullandığı bir eşyaya yapılan büyüünün kişinin kendisini de etkileyeceği, toprağa dökülen suyun yağmur yağdıracağı düşünülmüştür. Eziyet edilmek yada öldürülmek istenen kişinin mumyası yapılarak örneğe yapılan davranışın o kişiyi de etkileyeceğine inanılmıştır. Bu anlayış, giderek, kişiyle simgesi arasında bir özdeşlik bulunduğu inancına varmıştır. Bu nedenle eski Türkler kutsal olarak adlandırdıkları "Kurt" un adını asla söylemez ve böcü, börü, canavar gibi kelimelerle dile getirirlerdi. Bunun gibi Anadolu'da hala zararlı hayvanlardan korunmak amacıyla yaşam alanlarını çevresi dua okunmuş malzemelerle (efsun) çizilmekte ve çevreye çizilen bu daire ile duvar özdeşleştirilmektedir.³³

3. Sihir

Sihire, büyü ve cadılık da denir. Söz konusu işlemlerle meşgul olanlara ise, sihirbaz veya büyücü³⁴ denir.

Türkçe'de tılsım da denen³⁵ sihir, gizli güçleri bir yazı ya da imle ifade etme hüneline AraplarDa "sihr" ya da Türkçe'deki söylenişiyile "sihir" diye isimlendirilmektedir. Sihir sözcüğünün Türklerdeki karşılığının "bükü", "bügü", "böğü" ya da bugünün söyleyişiyile "büyü". Kaşgarlı Mahmut'un Divani Lügat-it Türk'te belirttiğine göre "bügü", "akıllı, bilgin, hakim" anlamına gelmektedir. Hakim sözcüğü, "hikmet sahibi, hüner gösteren" anlamında kullanılmaktadır. Bu da o dönemlerin bilimi ile büyüünün içiçe olduğunu göstermektedir.³⁶

Sihir ve büyüyle yakından ilişkili görülen kavram ise "tılsım"dır. Grekçe yazılışiyıla yabancı gelen bu sözcüğü aslında çok iyi biliyoruz. Sözcüğün okunuşu: "telesma" ya da Arapçadaki söylenişiyile "tilasm", Türkçede eski

³³ Büyü /<http://www.kultur.gov.tr/portal/02/03/2004>

³⁴ Pakalın, a.g.e., C.III., s.211.

³⁵ Pakalın, a.g.e., C.III., s.494.

³⁶ Murat Ural, " Tılsım" /<http://www.kultur.gov.tr/portal/02/03/2004>

söylenişyle "tılsimat", bugünün söylenişyle "tılsım" yani "tılsım". İngilizce, Fransızca ve Almanca'da "talisman"dır. Binlerce yıldan beri insanlar üzerindeki resimler, işaretler ya da yazılar nedeniyle gizli bir güç taşıdığına inandıkları nesnelere bu adlarla anılmaktadır. Arapça'dan Grekçe'ye geçen bu sözcük, tılsımın binlerce yıllık geçmişini, Orta Asya ve Mezopotamya'dan Mısır, Akdeniz ve Kuzey ülkelerine kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığını ortaya koymaktadır. Benzer kültürlere Afrika, Amerika, Avustralya kıtalarında da rastlanmaktadır. Tılsım, her toplulukta değişik özellikler taşısa da tarihin ilk çağlarında bile evrensel bir kültür olabilmişti. Muska bu kültürün en önemli unsurlarından biriydi.³⁷

4. Efsun

Nazar veya büyü ile yakından ilişkili bir terim de "efsun"dur. Türk tarihinde Gök tanrı inancından günümüze kadar gelen efsunlama pratiği, Türkler arasında hâlâ devam eden gelen bir uygulamadır. Söz konusu uygulamadan maksat, güzel çocukları veya değerli şeyleri nazardan veya tehlikelerden korumak için büyü ile beraber yapılmaktadır.³⁹

B. DEĞİŞİK KÜLTÜRLERDE NAZAR

Fransızlarda "mauvais oeil"⁴⁰ Araplarda "elayn" ya da "isabet-i ayn", Amerikalılar ve İngilizler'de "evil eye", Almanlar'da "böser blick" Yunanlılar'da "matisma", İranlılar'da "bed nezer", Hintliler'de "sihi" diye adlandırılan bu inanış, Türkiye'de: nazar, göz değmesi, göze gelme, kem göz, kötü göz⁴¹ ve pis göz⁴² gibi isimler alır.

³⁷ Ural, " Tılsım" /<http://www.kultur.gov.tr/portal/02/03/2004>

³⁸ Zeki Çıkman, *Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz*, Ankara 1977, s.54-55.

³⁹ B. Rintchen, "Moğol ve Kazak Etnografyasından Seçmeler", Harun Güngör, *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1985, s.226.

⁴⁰ Hançerlioğlu, a.g.e., s.419.

⁴¹ S. Veyis Örnek, Türk Halk Bilimi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara1995,s.167; İsmail Çelik, "Nazar, Nazarlık ve İlgili Büyüsel İşlemler", *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yıllığı*, İstanbul 1974, s.155.

⁴² Örnek, a.g.e., s.167

Nazar inancının kökeni çok eskilere kadar gitmektedir. Babiller’de çeşitli nazarlıklar ve özellikle Eski Mısırda ‘Osirisin gözü’ yahut ‘Horus gözü’ diye bilinen amuletler çok meşhurdur.⁴³

Eski Yunanlılar ve Romalılar’da nazara kıskançlığın sebep olduğuna inanılmaktaydı. Ortaçağ Avrupası’nda övülmek kötü sayılır onun için “as God will” veya “God bless it” gibi seçkin deyimler kullanılırdı.⁴⁴

Anadolu’da yaygınlaşan Pythagoras ve Opheus inançlarından kalan ve kökü, eski Akdeniz inançlarına kadar giden tılsım ve nazarlık olarak kullanılan muskaların tarihi ilk çağlara kadar uzanır. Bulunan en eski tılsım ve koruyucu muskalar ise Mısır’a aittir.⁴⁵

Mezopotamya bölgesinde, Kraliyet mezarlarının açılmasında, kraliçenin odasında “gümüş bir inek başı” ile “altından boğa beşi” biçiminde figürlerin varlığı tespit edilmiştir. Araplarca çok iyi bilinen ve yaygın olarak ilgilenilen bir olgu olan nazar, Araplar’a göre, çok etkili ve öldürücü gücü olan bir fenomendir. Bunun için Araplar, “temaim” denilen nazarlıklar kullanmışlardır.⁴⁶

1. İslam’da Nazar

İslam öncesi pagan Arap kültüründe nazarın oldukça yaygın olduğu bildirilmektedir. Oğünkü Arap toplumu ölenlerin çoğunluğunun ölüm nedeninin nazar olduğunu düşünmekteydiler. Bu nedenle, Araplarda da “Ölenlerin çoğu nazardandır” ve “Nazar, evleri boşaltır mezarları doldurur” sözlerinin oldukça yaygın olduğu bildirilmektedir. Birtakım İslam kaynaklarında göz değmesi ile ilgili olarak “Nazar deveyi kazana, adamı mezara sokar.” “Göz değmesi gerçektir” şeklindeki ifadelerle nazardan söz edilmekte ve nazarın varlığı kabul edilmektedir. Ancak İslam’da göz değmesi- için “Nazar haktır” şeklinde bir inanişaya karşın nazardan korunmak için nazarlık asmak veya muska asıp da kalbini ona bağlamak doğru bulunmamıştır. Hz Muhammed’in nazarlık için

⁴³ Örnek, a.g.e., s.174.

⁴⁴ Çelik, a.g.mk., s.173.

⁴⁵ Ahmet Eker, *Nazar (Göz Değmesi)*, Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2000.

⁴⁶ Çelik, a.g.mk., s.193-194.

maskotlar kullanmayı hoş karşılamadığı, böyle yapan kimselerin bu maskotlara bağlanmalarını kabul etmediği haber verilmektedir.⁴⁷

Hz. Peygamber'den nazar konusunda "el-aynu hakkun (yani göz değmesi gerçektir)⁴⁸ şeklinde bir hadisin rivayet edilmesi; aynı şekilde Kur'anda: "Hakikaten o küfredenler Kur'an'ı işittikleri zaman, az kalsın gözleriyle seni yıkacaklardı"⁴⁹ şeklinde tercüme edilen ayette geçen "az kalsın gözleriyle seni yıkacaklardı" şeklindeki ifadenin "seni nazardan çatlacaklardı" biçiminde algılanması, söz konusu inancın İslâm'da köklü bir yer edindiği imajını vermektedir. Nitekim ayetin tefsirinde Elmalılı Yazır, : "Nazarda hased etme (kıskançlık) olayı vardır ve de gizlidir. Bu gizli şey, hased sebebiyle yapılan nazarda , hased eden öyle bir şua (ışık) halinde çıkar ki, karşıdaki insanı yıldırım gibi çarpar, aynı şekilde kendi kendisini de helak eder...Keyfiyeti ne suretle olursa olsun, isabet-i ayn vardır. Allah korusun, göze batmak tehlikeli bir şeydir."⁵⁰ demektedir.

İslam dünyasında nazar ve bununla ilgili dinî, sihirsel ve büyüsel uygulamalar, özellikle halk dindarlığı üzerinde oldukça yaygındır. Öyle ki, Kalem suresinin 51. ayeti, nazar inancıyla ilişkilendirilmektedir. Nazar suresinin indiriliş sebebi, Hz. Peygamberi nazara uğratmaya çalışan⁵¹, fakat bunu başaramayan bir adamın kötü niyet ve girişimine bağlanmaktadır.⁵² Bu konu ile ilgili rivayet şu şekildedir. Hz. Muhammet zamanında Esed Oğulları sülalesinden (aşiretinden) nazarı değen bir kimsenin varlığından söz edilir. Bu kimse üç gün çadırından dışarı çıkmaz, bir şey yemez, sonra çadırın bir tarafını kaldırıp oradan geçen bir deveye bakıp, "Bunun gibi bir deve hiç görmedim" dediği an devenin yere düşüp hastalandığı anlatılmaktadır. Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmeyenler, nazarı çok etkili olduğuna inandıkları bu adamı bulup Hz. Muhammed'i nazarıyla öldürmesini isterler. Nihayet bu adam Hz. Muhammet'e

⁴⁷ Ali Kuşat, *Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Psikolojik Bir Bakış*, Kayseri 2003, s.23.

⁴⁸ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Müslim*, Kitab-ı tıb, Bab 36, C.VII, İstanbul 1981, s.23

⁴⁹ "O inkar edenler Zikr'i (Kur'an'ı işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi..." Bkz. Kur'an-ı Kerim, Kalem Suresi, ayet 51.

⁵⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.VIII, Eser Neşriyat Dağıtım, Trhz., s.5305

⁵¹ "Nazar", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.VI., İstanbul 1986, s.537.

⁵² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.VIII, İstanbul 1938, s.5305.

büyük bir öfke ve kıskançlık duygusuyla bakar. O'nu nazar etmeye çalışır. Bu olayın üzerine Kalem suresinin 51. Ayetinin indirildiği söylenmektedir.⁵³

Nazardan korunmak veya kurtulmak için çeşitli nazar boncukları, diş, kemik, tırnak ve üzerlik otu gibi nesnelere takmak dinimiz açısından doğru kabul edilmemiştir. Zira, Hz. Muhammed (S.A.S), nazar boncuğu gibi birtakım nesnelere takarak, hastalıktan kurtulmaya çalışmayı men etmiş ve bu hususta: "Efsun yapmak, nazar boncuğu takmak, kadınların kocalarına kendilerini sevdirmek için sihir yapmak, şirk (Allah'a ortak koşmak)tır" buyurduğu rivayet edilmiştir.⁵⁴

Hz. Muhammed'in, "cinlerin ve insanların nazarından Allah'a sığınırım" şeklindeki dualarla cinlerin ve insanların nazarından korunmak için muavvizeyi (felak ve nas sûreleri)ni okuduğu bildirilmektedir.⁵⁵

2. Türklerde Nazar

Bütün Türk boyları nazara inanır ve bunun için tedbirler alırlardı. Örneğin, Kazaklar bunun için nüsha (muska) veya tumar yazdırıp üzerlerinde taşırlarken; ⁵⁶ Gagauz Türkleri ise, Muskayı Haç ile beraber kullanırlar.⁵⁷ Yine, Budist Uygurlar'ın din kitaplarında tılsımlara veya çeşitli şekiller rastlamak mümkündür.⁵⁸

Türklerde görülen ve uğurlu sayılarak boyuna asılan bir taş parçası, bir bitki, kurt dişi, ayı yahut kartal tırnağı gibi nesnelere muska ve tılsım olarak kabul edilip, kişiyi nazardan koruyacağına inanılırdı. Bu inançların menşei İslam öncesine dayandırılmaktadır. Hun mezarlarından elde edilen çok sayıda malzemenin üzerinde, nazarlık, muska, tılsım inancıyla asıldığı anlaşılan koç, koyun heykelcikleri ile koç boynuzlarına rastlanmıştır.⁵⁹ Yine, eski Türklerde çocuklar cinlere ve göz değmesine karşı ilaçla efsunlanırdı. Özellikle, göz değmesine karşı, bağ, bostan ve bahçelere korkuluk (abakı) ve nazarlık

⁵³ Kuşat, a.g.e., s.23-24.

⁵⁴ Ebu Davud, Süleyman b. El-Eşhas es-Sicistani, *Sünen-i Ebi Davud*, C.IV, Çağrı Yay., İstanbul 1981, s.212.

⁵⁵ Kuşat, a.g.e., s.27.

⁵⁶ Harun Güngör, "Kayseri'de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları, *Milli Folklor*, Yaz 14, 1992, s.10.

⁵⁷ Harun Güngör-Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri*, Ankara 1991, s.100-101.

⁵⁸ Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s.208-209.

⁵⁹ Rifat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Ankara 1995, s.171-172.

(kösgük) dikilir; atın boynuna nazarlık olarak “moncuk” denilen bir taş ve bir çeşit muska (Kazak ve kırgızlar’da ‘tumar’) takılırdı.⁶⁰

Eski Türkler’de kurşun dökme yoluyla hastalıkların, nazarın tedavi edildiği yazılı kaynaklarda belirtilmektedir. Uygulama esnasında kullanılan ekmek ve tuzun hayvana atılması ile hastalığın söz konusu hayvana nakledilmesi inancı “göçürme, çevirme” adı altında eski Türklerde; “dzulik gargahu” adı ile de Moğollarda yaşamıştır. Keza, ateşin kurşun (demir)la, kurşunun ise su ile teması neticesinde hastalığın tedavisi inancı; demir, ateş ve suyun kutsallığına ait inançlarla bütünleşmektedir. Soğanın yola atılmasında ise, acıların karşı rakibe geçmesi amaç ve inancını taşır. Muhtelif Türk zümrelerinde “Kut Kuyma” (Kut Dökme), Başkurlarda ise “Kurt Kuyu” adı ile adlandırılan kurşun dökme pratiğinde amaç ve inanç, hastalık getiren veya hastanın ruhunu alıp götürün şerir ruhların elinden kurtarılıp vücuda iadesini sağlamak ve hastalıkları iyileştirmektir.⁶¹

⁶⁰ Hikmet Tanyu, “Büyü” *TDVİA.*, C.VI, İstanbul 1992, s.503-504.

⁶¹ Araz, a.g.e., s.178

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLAR

A. ANKETE KATILANLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Her sosyal olgu veya olayda olduğu gibi, dını nitelikli sosyal olgu veya olayların araştırılmasında da cinsiyet, yaş, ekonomik düzey, öğrenim düzeyi ve medeni durum gibi değişkenler dînî nitelikli sosyal olgu veya olayların algılanmasında ve değerlendirilmesinde en önemli etkenler arasında yer alırlar.

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen bulguların belli kurallar dahilinde tablolaştırılmasına gayret edilmiş ve belli kategorilerde yoğunlaşmaların sebepleri ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Gerek duyulan durumlarda, konuyla ilgili kısa bilgiler sunulmuş ve bu doğrultuda birtakım yorumlarda bulunma imkanı doğmuştur. Elde edilen tablolardaki eğilimler ele alınarak, bu konuda benzer birtakım araştırma sonuçlarıyla karşılaştırma yoluna da gidilmiştir.

Araştırmada, örneklem grubunun belirleyici genel özellikleri olarak; cinsiyet, yaş grupları, öğrenim durumu, medeni durum, mesleki durum ve ekonomik düzey, şehre gelinen sosyo-kültürel çevre ile şehirde kalış süresi bağımsız değişkenler olarak ele alınarak, bağımlı değişkenlerle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda, cinsiyet, yaş grupları ve eğitim düzeyi ile şehirde kalış süresi değişkenlerinin, konunun anlaşılması ve açıklanması açısından en önemli değişkenler olduğu tespit edilmiş; bunlardan elde edilen veriler, gözlem ve mülakatlardan elde edilen bilgilerin de desteğiyle, konunun değerlendirilmesinde kullanılmıştır.

1. Cinsiyet Durumu

Cinsiyet, bireylerin üyesi olduğu toplumdaki statülerini belirleyen ve buna göre birtakım rollerin gereklerinin yerine getirilmesini sağlayan faktörlerin başında gelmektedir. Ankete katılanların cinsiyete göre dağılımları tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Ankete Katılanların Cinsiyet Durumu

Cinsiyet Durumu	Sayı	%
<i>Kadın</i>	119	65,7
<i>Erkek</i>	62	34,3
Toplam	181	100,0

Tablo 1'de görüldüğü gibi, ankete katılanların %65,7'si kadınlardan, %34,3'ü de erkeklerden oluşmaktadır. Kadınların, ankete katılımlarının erkeklere oranla daha yüksek olmalarında, kanaatimize göre, nazar olgusuna erkeklere oranla daha yakın durmalarıyla ilişkili olsa gerektir.

2. Yaş Durumu

Cinsiyette olduğu gibi yaş unsuru da bireyin toplumdaki konumunu belirleyen ve buna göre birtakım rollerin yerine getirilmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ankete katılanların yaş gruplarına göre dağılımları tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: Ankete Katılanların Yaş Grupları

Yaş Grupları	Sayı	%
<i>15-18 Yaşları arası</i>	15	8,3
<i>19-29 Yaşları arası</i>	77	42,5
<i>30-39 Yaşları arası</i>	35	19,3
<i>40-49 Yaşları arası</i>	33	18,2
<i>50-59 Yaşları arası</i>	14	7,7
<i>60 ve üstü</i>	7	3,9
Toplam	181	100,0

Tablo 2'de, görüldüğü gibi, ankete katılanların, %8,3'ünü 15-18 yaşları arasındakiler; %45,5'ini 19-29 yaşları arasındakiler; %19,3'ünü 30-39 yaşları arasındakiler; %18,2'sini 40-49 yaş arasındakiler; %7,7'sini 50-59 yaş grubundakiler ve %3,9'unu ise, 60 ve daha yukarı yaştakiler oluşturmaktadır.

3. Medeni Durum

Ankete katılanların medeni durum değişkenine göre dağılımı tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3: Ankete Katılanların Medeni Durumu

Medeni Durum	Sayı	%
<i>Bekar</i>	90	49,7
<i>Evli</i>	82	45,3
<i>Dul</i>	9	5,0
Toplam	181	100,0

Tablo 3'te görüldüğü gibi, ankete katılanların %49,7'sini evliler; %45,3'ünü bekarlar ve %5'ini de dullar oluşturmuştur.

4. Öğrenim Durumu

Aşağıda tablo 4'te ankete katılanların öğrenim düzeylerine göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo 4: Ankete Katılanların Öğrenim Düzeyi

<i>Kıdem Durumu</i>	Sayı	%
<i>Okur-yazar değil</i>	23	12,7
<i>Sadece okur-yazar</i>	18	9,9
<i>İlkokul mezunu</i>	24	13,3
<i>Ortaokul mezunu</i>	35	19,3
<i>Lise ve dengi ok. mezunu</i>	70	38,7
<i>Üniversite mezunu veya hâla öğrenci</i>	11	6,1
Toplam	181	100,0

Tablo 4'te görüldüğü gibi, eğitim öğretim düzeyi açısından, ankete katılanların %12,7'sini okur-yazar olmayanlar; %9,9'unu sadece okur-yazar olanlar; %13,3'ünü ilkökul mezunları; %19,3'ünü ortaokul mezunları; %38,7'sini lise veya dengi okul mezunları ve %6,1'ini de üniversite mezunları (veya halen okuyan) denekler oluşturmuştur.

5. Meslek Durumu

Genelde sosyal nitelikli araştırmalarda olduğu gibi, dînî içerikli araştırmalarda da araştırma sonuçları üzerinde doğrudan etkili olabilecek faktörlerden birisi de sahip olunan meslek unsurudur. Tablo 5'te ankete katılanların mesleki durumlarına göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo 5: Ankete Katılanların Meslek Durumu

Meslek	Sayı	%
<i>Ev hanımı</i>	54	29,8
<i>İşçi</i>	18	9,9
<i>Esnaf-Zanaatkar</i>	4	2,2
<i>Serbest meslek</i>	13	7,2
<i>Memur</i>	31	17,1
<i>Emekli</i>	6	3,3
<i>İşsiz</i>	11	6,1
<i>Öğrenci</i>	35	19,3
<i>Diğer</i>	9	5,0
Toplam	181	100,0

Tablo 5'te görüldüğü gibi, ankete katılanların %29,8'ini ev hanımları oluştururken; bunu, %19,3 ile öğrenciler; %17,1 ile memurlar; %9,9 ile işçiler; %7,2 ile serbest meslek sahipleri; %6,1 ile işsizler; %3,3 ile emekliler ve %2,2 ile de esnaflar takip etmiştir. Söz konusu kategorilerin dışında kalanların (diğer) ankette temsil oranı ise %'tir.

6. Ekonomik Düzey

Bilindiği gibi, günümüz toplumlarında, sosyal sınıf ve tabakalaşmanın en temel belirleyici kriterlerinden birisini de ekonomi oluşturmaktadır. Din ve ekonomi arasındaki ilişkiler genelde genel sosyolojinin, özelde ise din sosyolojisinin vazgeçilmez konuları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, diğer kurumlarla olduğu gibi, bir sosyal kurum olması açısından din ve ekonomi kurumları arasındaki karşılıklı ilişkilerin niteliği sorgulanmaktadır. Bu çerçevede, araştırma sahasındaki insanların dîni nitelikli sosyal tutum ve davranışlarının tespit edilebilmesinde ekonomik düzeyin belirleyici bir faktör olduğu düşünülmektedir. Aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 6: Ankete Katılanların Aylık Net Geliri

Aylık Ekonomik Net Gelir (TL)	Sayı	%
50-249 Milyon arası	16	8,8
250- 499 Milyon arası	45	24,9
500 -999 Milyar arası	61	33,7
1 Milyar ve daha üzeri	59	32,6
Toplam	181	100,0

Tablo 6'da görüldüğü gibi, anketin uygulandığı dönem itibariyle, ankete katılanlardan aylık net gelirin 50-249 milyon arasında belirtenlerin oranı %8,8; 250-499 milyon arasında belirtenlerin oranı %24,9; 500-999 milyon arası belirtenlerin oranı %33,7 ve 1 milyar ve üzeri belirtenlerin oranı ise %32,6'dır.

7. Şehre (Elazığ'a) Geline Sosyo-Kültürel Çevre

Dinsel olgu veya olaylar üzerinde etkili olan bir diğer olgu da şehirleşmedir. Buradan hareketle, ankete katılanların şehre geldikleri sosyo-kültürel çevreleri gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 7: Ankete Katılanların Şehre Geldikleri Sosyo-Kültürel Çevre

Şehre Geline Çevre	Sayı	%
Doğma –büyüme şehirde yaşıyorum	87	48,1
İlçe merkezinden	25	13,8
Köyden	44	24,3
Elazığ dışından	25	13,8
Toplam	181	100,0

Tablo 7'de görüldüğü gibi, ankete katılanların %48,1'i doğma-büyüme Elazığ'da ikamet ettiğini belirtirken; %24,3'ü köyden; %13,8'i Elazığ'ın ilçelerinden ve yine %13,8'ide İl dışından gelerek Elazığ'a yerleştiklerini belirtmişlerdir.

8. Şehirde Kalış Süresi

Dinsel olgu veya olaylar üzerinde etkili olan bir diğer olgu da şehirde kalış süresidir. Buradan hareketle, ankete katılanların şehirde kalış (ikamet etme durumu) sürelerini gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 8: Ankete Katılanların Şehirde İkamet Süreleri

Şehirde İkamet Süresi	Sayı	%
1-5 Yıl arası	18	9,9
6-10 Yıl arası	22	12,2
11-15 Yıl arası	21	11,6
16 Yılve daha üstü	33	18,2
Toplam	181	100,0

Tablo 8'de görüldüğü gibi, ankete katılanların %18,2'si, 16 ve daha üzeri yıldan beri Elazığ'da ikamet ettiğini belirtirken; %12,2'si, 6 ile 10 yıldan beri; %11,6'sı, 11 ile 15 yıldan beri ve %9,9'u ise, 1 ile 5 yıldan beri Elazığ'da ikamet ettiklerini belirtmişlerdir.

B. ELAZIĞ'DA NAZAR İNANIŞI VE BUNUNLA İLGİLİ DİNİ SİHİRSEL VE BÜYÜSEL İŞLEMLER

1. Nazar İnanışı

Nazar değmesine ilişkin düşünce çok eski ve derindir. Nazarın bazen söylenen bir sözden, bazen derinden bir bakıştan bazen de iyi olmayan bir düşünceden kaynaklandığı, bitkiler, hayvanlar ve insanlar üzerinde etkili olduğu söylenmektedir.⁶²

Elazığ'da nazar inancı eskiden beri çok yaygındır. Nitekim, yöredeki nazar inancı hakkında şöyle bir efsane anlatılmaktadır:

⁶² Saime Zorbozan, 72 yaşında. Ev hanımı, okur-yazar değil.

"Çağalarıynan (çocuklarıyla) Harput'u yemeğe, yutmağa gelen bir ejdehar (=canavar) göriler. Buna dabanca, silah kar etmi...

Millet şaşırı... Uy ana! Ne edek nasıl edek ki bu dertten kurtulan. Yuharı şehrin alt terefindе Fetahmet'e giden yol ayırımında... Deyiler: Bir kadın var gözü bıcah kimi kesi...". "Ona heber vererek gele bunu dondura". Kadına heber veriler. Kadın geli, bu ejdehari göri, deyi ki; "Uy ana!... Nancada (ne kadar) büyük bir ejdahar... "bunu deyi, ejdahar orada çağalarıynan daş kesi"

Bu olay değişik varyantlarıyla yöreye ait çeşitli eserlere de geçmiştir.⁶³ Harput'a yaklaşık iki buçuk kilometre mesafede bulunan bu kaya parçasına, yöre halkı "Ejdaha Taşı" adını vermiştir. Yörede nazar ile ilgili olarak anlatıla gelen diğer bir hikaye ise şöyledir:

"Bir memlekette birbirine zıd ve hasım ve birbirini çekemeyen iki iş adamı varmış... Bunlardan birisi, memlekette binlerce liralık ithal mali sipariş etmiş ve sipariş ettiği mallerinde deve katarlarıyla bu gün, yarın satıra geleceğini haber alan ikinci tüccar, hırslıdan ve çekememezliğinden dolayı buna nasıl mani olacağını düşünürken, Kemal aylarında kemnazarlı olduğu bütün şehir halkınca bilinen bir kimse ile karşı karşıya gelince nezdine çağırarak, yarın falan saatte şehre bir deve katarı girecektir, o katarı bakmanızı istiyorum... sana yüz altın vereceğim! deyince adam sevinçle bu teklifi kabul ederek mutabık kalmışlardır. Ertesi gün bu adamı nezdine alarak şehrin dışına çıkmış ve caddeye nazır gizli bir kayalığın arasına girerek katarı intizar etmekte iken şehrin ilerisindeki bir boğazdan katarın çıktığını gören tüccar, heyecanla adama, İşte katar boğazdan çıkıyor ve şehre doğru geliyor... Hazır ol! diye emir veriyor. Katar yaklaştıkça: -Haydi bak sana! diye ısrar edince, adam: "Ben göremiyorum!" diye cevap veriyor. Tüccar, bütün telaş ve heyecanı ile - işte karşımızda ...nerede ise önümüze gelecek.... baksana! Bunun üzerine adam:- sende de amma göz varmış... Ben hala göremiyorum, sen nasıl gördün? Deyince tüccarın iki gözü de o anda kör olmasın mı? Hasımının katarım yok etmek isteyen bedbaht tüccar bu uğurda kendi gözlerini kaybetmiş ve bu suretle iki suçlunun şehre dönüşleri pek acı ve hazin olmuştur.⁶⁴

Elazığ'da nazar inanışının yöre halkının halk dindarlığının önemli bir boyutunu oluşturduğunu, araştırma kapsamında kendilerine ankete katılanlara

⁶³ Saim Sakaoğlu, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsaneleri Tip Kataloğu*, Ankara 1980, s.60,78.

⁶⁴ Sunguroğlu, a.g.e., s.334.

yöneltiğimiz: "Daha önce siz veya bir yakınınıza nazar değmesi sonucu bir zarar geldiğini düşündünüz mü?" şeklindeki soruya verilen cevaplardan tespit etmiş bulunmaktayız. Bununla ilgili tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 9: Cinsiyet Değişkenine Göre Ankete Katılanların Daha Önce Kendilerine veya Yakınlarına Nazar Değmesi Sonucu Bir Zarar Geldiğini Düşünüp Düşünmedikleri

Cinsiyet Durumu	Nazarın Zararına uğradığını Kabul Etme Durumu			
	Evet		Hayır	
	S	%	S	%
Kadın	105	88,2	14	11,8
Erkek	46	74,2	16	25,8
Toplam	151	83,4	30	16,6

$$X^2=5,812 \quad Sd=1 \quad P>0,05$$

Tablo 9'da görüldüğü gibi, genel toplamda ankete katılanların %83,4'ü daha önce nazar nedeniyle kendileri veya bir yakınlarına zarar gelmiş olabileceğini varsaymaktadır. Bu oran, erkeklere göre kadınlarda daha fazladır. Nitekim, kadınların %88,2'si buna inandığını belirtirken, bu oran erkeklerde %74,2 olarak gerçekleşmiştir.

Yörede nazar değmesi: "kem nazar" ve "nazara uğradı", "nazar değmesi", "göz değmesi", " göze gelme", "nazara gelme", "nefesi dokunma", "nefesi değmiş", "kem göze gelmiş" göğ (=mavi) "göze gelme" gibi adlarda ifade edilir. Nazarın yaratılmış olan canlı cansız bütün varlıklarla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kişi oğlunun doğumunda olgunluk dönemine kadar gelen merhalede bebekliği, çocukluğu, gençliği, gelinliği, damatlığı, bakışı, yürüyüşü, konuşup oturması, kalkışı, çalışkanlığı, dürüstlüğü, ahlakı, kılık kıyafeti, evi barkı, çoluk çocuğu, malı mülkü, bağı bahçesi, gibi akla gelebilen veya onun şahsiyetine, kişilik ve ekonomik gücüne yönelik her türlü meselelerde nazara hedef olması söz konusudur.⁶⁵

Yörede nazarla ilgili halk arasında söylene gelmiş bazı sözler şunlardır: "Gözleri göğ aşkırak olasin, ondan irak"⁶⁶, "elem terefiş beş parmağım kem gözlere şiş"⁶⁷, "mezarlığın dörtte üçü nazardan biri de ecele ölmüş"⁶⁸, "dünyanın yarısı

⁶⁵ Araz, a.g.e., s.167

⁶⁶ Firdevs Tan, 67 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

⁶⁷ Saime Gül, 70 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

⁶⁸ Teybe Altungök, 75 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

nazardan ölmüş⁶⁹, "nazar insanı kabre deveyi kazana sokar. Çarşı itigilin Esme etse de nazar"⁷⁰ Bir bakış bazen şifa, bazen de zehirli bir ok olur"⁷¹ ve "bir bakışın kudreti hiçbir lisan da yoktur."⁷²

Eskiden Harput'ta da bazı kem nazarlı insanlara tesadüf edilirdi. Bunların arasında en meşhurları Hüseyin'li Çilsizzade İsmail Efendi ve Kara Hacıgil'in Ahmet Ağa'ydı. Bunların gözleri insanı bile eritirdi."⁷³

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, araştırma sahasında da nazar inanışı üzerinde cinsiyet, yaş, eğitim durumu, ekonomik düzey ve şehirde kalış süresi gibi bir takım değişkenler arasında yakın ilişki görülmektedir. Aşağıda bununla ilgili olarak anket kağıtlarından elde edilen bulgular üzerinde durulmuştur.

Söz konusu inanç ögesine inanma durumu üzerinde en etkili olan faktörlerin başında cinsiyet olduğu varsayımından hareketle aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 10: Cinsiyet Değişkenine Göre Nazara İnanma Durumu

Cinsiyet Durumu	Nazara İnanma Durumu					
	İnanıyor		Bazen İnanıyor		İnanmıyor	
	S	%	S	%	S	%
Kadın	81	68,1	9	7,6	29	24,4
Erkek	39	62,9	3	4,8	20	32,3
Toplam	120	66,3	12	6,6	49	27,1

$$X^2=1,557 \quad Sd=2 \quad P>0,05$$

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, genel toplamda deneklerin %66,3'ü nazara inandıklarını; %6,6'sı bazen inandığını ve %27,1'i ise, inanmadığını belirtmiştir. Aynı tablodaki verilere cinsiyet değişkeni açısından baktığımızda, kadınların, erkeklere oranla nazara daha çok inandıklarını belirttiklerini görmekteyiz. Nitekim, kadınlar arasında nazara inandıklarını belirtenlerin oranı %68,1 iken; bu oran, erkeklerde %62,9'a düşmektedir.

Bu durum, kadınların, erkeklere oranla söz konusu inanç ögesine inanma hususunda daha eğilimli olduklarını ortaya koymaktadır. Nitekim Menshing de,

⁶⁹ Sena Yaşlı, 38 yaşında, ev hanımı, lise mezunu.

⁷⁰ Fatma Aksu, 66 yaşında, ev hanımı, okur-yazar.

⁷¹ Saadet Gültekin, 42 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

⁷² Hidayet Öner, 45 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

⁷³ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, C.IV., İstanbul, s.334.

kadınların tabiatları gereği bu tür inançlara karşı daha eğilimli olduklarını belirtmektedir.⁷⁴

Söz konusu inanç ögesine inanma durumu üzerinde en etkili olan faktörlerden birisinin de yaş durumu olduğu varsayımından hareketle aşağıdaki tablo oluşturulmuştur

Tablo 11: Yaş grubu Değişkenine Göre Nazara İnanma Durumu

Yaş Grupları	Nazara İnanma Durumu					
	İnanıyor		Bazen İnanıyor		İnanmıyor	
	S	%	S	%	S	%
15-18 Yaşlar arası	11	73,3	-	-	4	26,7
19-29 Yaşlar arası	46	59,7	7	9,1	24	31,2
30-39 Yaşlar arası	22	62,9	5	14,3	8	22,9
40-49 Yaşlar arası	26	78,8	-	-	7	21,2
50-59 Yaşlar arası	9	64,3	-	-	5	35,7
60 ve daha üstü	6	85,7	-	-	1	14,3
Toplam	120	66,3	12	6,6	49	27,1

$X^2=12,165$ $Sd=10$ $P>0,05$

Yukarıdaki tablodaki verileri yaş durumu değişkeni açısından ele aldığımızda, anlamlı ilişkilerle karşılaşmaktayız. Öyle ki, söz konusu inanç ögesine inanma durumu genellikle yaş ilerledikçe artmakta; bunun tersine, yaş düştükçe azalmaktadır. Nitekim, 19-29 yaş grubundakilerin %59,7 'si nazara inandığını belirtirken, bu oran 4-59 yaşlarındakilerde %78,8'e ve nihayet 60 ve daha yukarı yaştakilerde ise %85,7'ye kadar yükselmektedir.

Söz konusu inanç ögesine inanma durumu üzerinde en etkili olan faktörlerden birisinin de eğitim düzeyi olduğu varsayımından hareketle aşağıdaki tablo oluşturulmuştur

⁷⁴ Mensching, *Dini Sosyoloji*, s.140.

Tablo 12: Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Nazara İnanma Durumu

Eğitim Düzeyi	Nazara İnanma Durumu					
	İnanıyor		Bazen İnanıyor		İnanmıyor	
	S	%	S	%	S	%
Okur-yazar değil	19	82,6	1	4,3	3	13,0
Sadece okur-yazar	11	61,1	4	22,2	3	16,7
İlkokul mezunu	16	66,7	1	4,2	7	29,2
Ortaokul mezunu	23	65,7	1	2,9	11	31,4
Lise mezunu	45	64,3	5	7,1	20	28,6
Üniversite mezunu veya öğrenci	6	54,5	-	-	5	45,5
Toplam	120	66,3	12	6,6	49	27,1

$$X^2= \quad Sd=10 \quad P>0,05$$

Yukarıdaki tablodaki verileri eğitim düzeyi değişkeni açısından ele aldığımızda anlamlı ilişkilerle karşılaşmaktayız. Öyle ki, söz konusu inanç ögesine inanma durumu genelde eğitim seviyesi düştükçe artmakta; bunun tersine, eğitim seviyesi yükseldikçe azalmaktadır. Nitekim, okur-yazar olmayanların içerisinde, söz konusu inanç ögesine inandığını belirtenlerin oranı %82,6 iken; bu oran, ilkokul mezunlarında %66,7'ye, lise mezunlarında %64,3'e ve nihayet üniversite mezunlarında (veya öğrenci) ise, %54,5'e kadar düşmektedir.

Söz konusu inanç ögesine inanma durumu üzerinde en etkili olan faktörlerden birisinin de ekonomik gelir değişkeni olduğu varsayımından hareketle aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo13: Aylık Net Gelire Göre Nazara İnanma Durumu

Aylık Net Gelir (TL)	Nazara İnanma Durumu					
	İnanıyor		Bazen İnanıyor		İnanmıyor	
	S	%	S	%	S	%
50-249 Milyon arası	12	75,0	-	-	4	25,0
250-499 Milyon arası	30	66,7	4	8,9	11	24,4
500-999 Milyon arası	41	67,2	4	6,6	16	26,2
1 Milyar ve üzeri	37	62,7	4	6,8	18	30,5
Toplam	120	66,3	12	6,6	49	27,1

$$X^2=2,129 \quad Sd=6 \quad P>0,05$$

Yukarıdaki tablodaki verileri ekonomik gelir değişkeni açısından ele aldığımızda, yine anlamlı ilişkilerle karşılaşmaktayız. Öyle ki, söz konusu inanç ögesine inanma durumu genelde aylık net gelir azaldıkça artmakta, eğitim

seviyesi düştükçe artmakta; bunun tersine, aylık net gelir yükseldikçe azalmaktadır. Nitekim, aylık net geliri 50-249 milyon olanlar arasında söz konusu inanç ögesine inanma oranı %75,0 iken; bu oran, aylık net geliri 250-499 milyon arasında olanlarda %66,7'ye ve nihayet, aylık net geliri 1 milyar ve üzeri olanlarda ise, %62,7'ye kadar düşmektedir.

Söz konusu inanç ögesine inanma durumu üzerinde en etkili olan faktörlerden birisinin de şehirde kalış süresi olduğu varsayımından hareketle aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 14: Şehirde Kalış (İkamet Etme) Süresine Göre Nazara İnanma Durumu

Şehirde Kalış Süresi	Nazara İnanma Durumu					
	İnanıyor		Bazen İnanıyor		İnanmıyor	
	S	%	S	%	S	%
1-5 Yıl arası	13	72,2	1	5,6	4	22,2
6-10 Yıl arası	15	68,2	2	9,1	5	22,7
11-15 Yıl arası	14	66,7	2	9,5	5	23,8
16 ve daha Üstü	22	66,7	2	6,1	9	27,3
Toplam	120	66,3	12	6,6	49	27,1

$$X^2=1,420 \quad Sd=8 \quad P>0,05$$

Yukarıdaki tablodaki verileri şehirde kalma süresi değişkeni açısından ele aldığımızda, yine önceki değişkenlerde olduğu gibi anlamlı ilişkilerle karşılaşmaktayız. Öyle ki, söz konusu inanç ögesine inanma durumu genel şehirde ikamet etme süresi azaldıkça artmakta, bunun tersine, şehirde ikamet etme süresi arttıkça azalmaktadır. Nitekim, 1-5 yıl arasında şehirde ikamet ettiğini belirtenlerin söz konusu inanç ögesine inanma oranı %72,2 iken; bu oran, 6-10 yıl arasında şehirde ikamet ettiğini belirtenlerde %68,2'ye ve nihayet 16 ve daha fazla yıldan beri şehirde ikamet ettiğini belirtenlerde ise, %66,7'ye kadar düşmektedir. Bu durum, şehirde kalış süresinin insanın geleneksel inançları üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Nazarla İlgili Referans Kaynakları

Günümüzde din sosyolojisinde dinî tecrübenin ifade şekillerinden birisinin de dinin "bilgi boyutu" olduğu genel kabul görmektedir. İlk defa Fukuyama tarafından ortaya atılan ancak, Glock tarafından geliştirilen dinin "bilgi

boyutu"yla; bütün dinlerde, dindar insandan inancının temel öğretilerini veya kutsal metinleri bilmesi ve onlara güvenmesinin beklendiği kastedilmektedir. Bir inancı bilmek, onu kutsal kabul etmek için gerekli şart olduğu için bilgi boyutu ile inanç boyutu arasında sıkı bir ilişki vardır.⁷⁵

Bu bağlamda, araştırma sahasındaki deneklerin nazarla ilgili bilgileri edindikleri kaynakları öğrenmek için aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 15: Nazar ve Nazara İlişkin İnanç ve Uygulamalar Hakkında Bilgi Edinme Kaynakları

Bilgi Kaynakları	Sayı	%
Aileden	24	13,3
Çevreden	56	30,9
Yazılı veya görsel basından	20	11,0
Hepsinden	76	42,0
Başka	5	2,8
Toplam	181	100,0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi denekler, nazarla ilgili bilgileri en çok çevrelerinden (%30,9), ardından da %13,3 ile ailelerinden, %11,0 ile yazılı ve görsel basından edindiklerini belirtirken, büyük bir kısmı (%42,0) ise hepsinden edindiğini belirtmişlerdir. Sayılan seçeneklerin dışındaki kaynaklardan bilgi edinenlerin oranı ise, %2,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, özellikle çevrenin, denekler için söz konusu inançla ilgili bilgi edinmede önemli bir referans kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Nazarın Değiş Biçimini Algılama

Yöredeki halkın, nazarın değiş biçimini algılamak maksadıyla aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 16: Deneklere Göre Nazarın Değiş Şeklini Algılama Biçimi

Nazarın Değiş Şekli	Sayı	%
Bakmayla	38	21,0
Sözle	17	9,4
Nefesle	13	7,2
Hepsiyle	109	60,2
Başka	4	2,2
Toplam	181	100,0

⁷⁵M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İstanbul 1993, s.54.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, genel toplamda deneklerin % nazarın bakmayla değiştiğini belirtenlerin oranı %21,0 iken, sözle değiştiğini belirtenlerin oranı %9,4 ve nefesle değiştiğini belirtenlerin oranı %7,2'dir. Deneklerin yarısından fazlası ise (%60,2) her üç durumda da nazarın değiştiğine inandıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumu, araştırma kapsamında yaptığımız mülakat ve gözlemlerimizle de teyit etmiş bulunmaktayız.

Yöredeki inanışa göre, keskin, kuvvetli ve etki gücü yüksek zararlı bakış herkeste bulunmaz. Bazı insanlardaki zararlı keskin bakış bir insana hayvana ve bir eşyaya ulaştınca, bunlar üzerinde olumsuz bir etkide bulunur. İnsanın ve hayvanın hastalanması hatta ölmesi, eşyanın bozulması, kırılması ve bu keskin bakışa bağlanır ve nazar değmesi şeklinde adlandırılır.⁷⁶

Çayda çıra türküsünden alınan şu dördlükte:

Çayda çiralar yakın

Çikin yoluna bakın

Hak nazardan saklasın

Kem göz değmesin sakın.

Nazarın göz ile tesir ettiği inancını görmekteyiz. Yörede, her köyde ve bölgede nazarı değen şahıslar, herkes tarafından bilinir. Bu kişilerden; çocuğu olanlar çocuklarını, hayvanlar varsa hayvanlarını uzaklaştırırlar.⁷⁷

Nazar değmesinin kıskançlık, haset ve en ilginç olanı sevgiden kaynaklandığına inanılır.

Nazarın dil ile değmesi inancını da yörede oynanan bir kılıç kalkan oyununa ait şu türküde görmekteyiz:

"Koç, sözlü gelin,

ver bize elin,

Söze mi geldin, göze mi

geldin?

Yada baş eğdin, dize mi

geldin."⁷⁸

⁷⁶ Fikri Aydın, 77 yaşında, İmam, medrese eğitimi almış.

⁷⁷ Ayşe Güner, 65 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

⁷⁸ Araz, a.g.e., s.168.

Yörede, özellikle ağızdan çıkacak "ne güzel çağa (çocuk)"⁷⁹, sözünün çocuğun hastalanmasına hatta ölümüne sebep olabileceğine inanılmaktadır.

Elazığ'da nazarın nefes ile değmesi inancı da yaygındır. Nitekim halk arasında: "nefesi dokundu", "nefesine uğradı"⁸⁰ gibi sözlerin sıkça kullanıldığını tespit etmiş bulunmaktayız.

4. Nazarın Süjesi (Kimlerin Nazarı Değer)

Nazar inancı ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratiklerin, Elazığ halkının yaşamında da köklü bir yeri vardır. Öyle ki halk, köklü değişimlere rağmen eski inançlarına hâla bağlıdır. Halk arasında yaygın olan bu inanışlar, akılsal düşüncenin karşıtı olarak dikkati çekmekle beraber, halkın düşünce biçimini şekillendiren tutum ve davranışlarını etkileyen toplumsal gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, araştırma sahamızdaki toplum nazarında mavi ve yeşil gözlü olanların (halk, daha çok çakır gözlüler diyor), niyeti bozuk ve hasetlerin, şaşı gözlülerin, doğuştan topal olanların, seyrek dişli olanların nazarının oldukça keskin olduğuna inanılmaktadır. Nitekim, bu durumu anket kağıtlarına verilen ve aşağıdaki tabloda sunulan cevaplardan da tespit etmiş bulunmaktayız.

Tablo17:Nazarı Değdiğine İnanılan Kişilerin En Belirgin Özellikleri

Belirgin Özellikler	Sayı	%
<i>Göz rengi açık mavi olanların</i>	86	34,6
<i>Gözü şaşı olanlar</i>	21	8,4
<i>Niyeti bozuk, haset ve keskin bakışlı olanlar</i>	114	45,6
<i>Doğuştan topal olanların</i>	12	4,8
<i>Dişleri seyrek olanların</i>	8	3,2
<i>Diğer</i>	9	3,6
Toplam	251	100,0

Birden fazla şık işaretlenmiştir

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, ankete katılanlar, en çok nazarı değenleri sırasıyla, niyeti bozuk, haset ve keskin bakışlı olanlar (%45,6) ile göz rengi açık mavi veya yeşil olanları (%34,6) olarak belirtmişlerdir. Bunu %8,4 ile gözü şaşı olanlar, %4,8 ile doğuştan topal olanlar, %3,2 ile de dişleri seyrek olanlar takip etmiştir. Halk arasında nazarı değdiğine inanılan diğer kimselerin

⁷⁹ Güllü Solmaz, 68 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

⁸⁰ Fatma Aksu, 66 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

en belirgin özellikleri ise (diğer kategorisinde) yaşlılık, dul kadın olmak ile benzi sarı olmak (%3,6) olarak belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi, göz rengi mavi veya yeşil olanlar, gözleri şaşılı veya şaşılı bakanlar, ağızındaki dişleri seyrek şekilde olan kişiler ve doğuştan total olanlar, halk arasında nazarının değdiği inanan kişilerin en belirgin fizyolojik özellikleri olarak kabul edilmektedir.

Burada dikkatimizi çeken en önemli bir diğer husus da, ruhsal özellikleri bakımından özellikle kötü niyetli, kıskanç, başkalarına zarar vermekten hoşlanan kimselerin nazarlarının değdiği inancın çok yaygın bir kanaat olarak karşımıza çıkmasıdır.

Burada iki çeşit kem gözden bahsedilebilir. Birincisi, istemediği halde nazarı değenler. Bunlar, mavi gözlüler, kimi zaman da şaşılı gözlüler ve gözünde başka bir kusuru olanların da nazarı değdiği söylenir. Annenin ve yakın akrabaların çok sevdiği küçük çocuğa nazarlarının değmesini de bu kategoride ele alabiliriz. İkinci kem gözler ise, bunlar bilerek ve isteyerek kıskançlıktan dolayı başkalarının mal, can ve değerli eşyalarına nazarlarının değmesi için niyetli olurlar.⁸¹

İyi bir şeyi takdir etmek onu olağanüstü bir şekilde methetmenin de nazara yol açacağı belirtilmektedir Bunun nedenini ise bilinç altı psikolojinin verileri ışığında açıklamak doğru olur. Bilinç altı psikolojiye göre, insanlar bilinç altında yalan ve dış dünyanın hoş karşılamayacağı birtakım duygu, düşünce ve inançlarını aynen dışarı yansıtamazlar. Bunu toplumun takdir edeceği bir başka duygu, düşünce ve davranışlar şeklinde süblime ederek dışarı yansıtır. Dolayısıyla, güzel ve hoş bir şeye karşı kıskançlık duygusunu olduğu gibi dışarı vuramayan bazı kimseler de bu duygularını methedici sözlerle süblime ederler. Bu methedici sözlerin arkasında esas duygunun kıskançlık olması nedeniyle her şeyi olduğundan daha fazla metheden kimselerin de nazarı değmektedir.⁸²

⁸¹ Kuşat, a.g.e., s.77.

⁸² Kuşat, a.g.e., s.77-78.

5. Nazarın Objesi (Kimlere ve Nelere Nazar Değer)

Elazığ'da nazara maruz kalan veya kaldığına inanılan kişi, hayvan ve nesnelere ilişkin anket sorusuna verilen cevaplardan yola çıkarak oluşturulan tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 18:Nazarın Değdiği Kabul Edilen Kişi, Hayvan veya Nesnelere

Nazarın Objeleri	Sayı	%
İnsanlara	86	26,0
Ehil hayvanlara	59	17,8
Eşyaya	71	21,5
Hepsine	112	33,8
Başka	3	0,9
Toplam	331	100,0

Birden fazla şık işaretlenmiştir

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, ankete katılanların %26,0 ile en çok insana nazarın değdiğine veya değeceğine inanmaktadır. Bunu, %21,5 ile eşya ve %17,8 ile de ehil hayvanlar takip etmektedir. Deneklerin %33,8'lik bir bölümü ise hepsine nazar değdiğine inandığını belirtmişlerdir.

Gelişim psikolojisi açısından geçiş dönemlerinde olan ve bu nedenle hassas bir bedensel ve ruhsal yapıya sahip olanlar, nazara karşı oldukça hassas olarak algılanmaktadır. Sözelimi, yeni doğan bebeklerin, ergenlerin, adet gören bayanların, yeni evlenmiş gelinlerin ve damatların nazardan daha çok korunmaları gerektiğine⁸³ inanılmaktadır.

Bu bağlamda yörede, özellikle insanların nazara en sık maruz kalan obje olduğuna inanılmaktadır. Nitekim yörede, güzel kadın ve yakışıklı erkeklere, birbirine karşı uyumlu, yakışan yeni nişanlı veya yeni evli çiftlere, becerileri hayranlık uyandıran kişilere, iş hayatlarında başarı sahibi olan kimselere, başarılı öğrencilere ve özellikle de sevimli çocuk veya bebeklere çok çabuk nazar değdiği⁸⁴ inancı oldukça yaygındır.

6. Nazarın Neden Olduğuna İnanılan Rahatsızlıklar

Yörede oldukça yaygın olan nazar inancının pek çok rahatsızlık, hastalık, uğursuzluk ve olumsuzluğa sebep olacağına inanılmaktadır. Nitekim bu durumu, gerek mülakat ve gerekse anket sorularına verilen cevaplardan elde

⁸³ Kuşat, a.g.e., s.78.

⁸⁴ Güllü Solmaz, 68 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

ettiğimiz ve aşağıda tablo halinde sunduğumuz verilerden de tespit etmiş bulunmaktayız.

Tablo 19:Nazara Uğramış Olduğuna İnanılan Kişi, Hayvan veya Nesnelere Meydana Geldiğine İnanılan Değişiklikler

Belirgin Özellikler	Sayı	%
<i>Sık sık esneme</i>	106	23,2
<i>Ani baş ağrısı</i>	48	10,5
<i>Mide bulantısı</i>	26	5,6
<i>Halsizlik ve iştahsızlık</i>	19	4,2
<i>Sıkılma</i>	19	4,2
<i>Ölme (İnsan veya hayvan)</i>	64	14,0
<i>Eşyanın kırılması veya zarar görmesi</i>	68	15,0
<i>Kazaya uğrama (örneğin baltayı ayağına vurma vs.)</i>	71	15,6
<i>Hayvanların sancılanması veya sütten kesilmeleri</i>	21	4,6
<i>Başka</i>	14	3,1
Toplam	356	100,0

Birden fazla sık işaretlenmiştir

Yukarıdaki tablo'da görüldüğü gibi, denekler, nazara gelen veya nazara uğradığına inanılan kişilerde bunun en belirgin belirtileri olarak, %23,2 ile esnemeyi, %14 ile ölmeyi (insan veya hayvan), %10,5 ile ani baş ağrısını, %5,6 ile mide bulantısını ve %4,2'si ile de halsizlik ve iştahsızlığı belirtmişlerdir. Deneklerin %4,2 de sıkılma gibi psikolojik rahatsızlığa dikkat çekmiştir. Yine, deneklerden %15,6'sı kazaya uğramanın, %15,0 ise eşyanın kırılmasının sebebini nazara bağlama eğiliminde görülmektedir.

Bu durumu yaptığımız mülakatlarla da desteklemiş bulunmaktayız. Nitekim bu konuda görüşlerine başvurduğumuz denekler, nazarın en belirgin tesirlerini; çok sık esneme, ani baş ağrısı, mide bulantısı, halsizlik, iştahsızlık ve sıkılma olarak gördüklerini belirtmişlerdir.⁸⁵ Yine onlar, birtakım kazaların hastalıkların ve hatta ölümlerin birinci nedeni olarak nazarı gördüklerini belirtmişlerdir.⁸⁶ Bu konuda yöredeki başka bir inanışa göre, nazar değen çocuk ve bebekler bilhassa geceleri uyku uyumazlar, bolca esnerler.⁸⁷

Yöre halkına göre, özellikle evcil hayvanlar da nazara karşı oldukça hassastırlar. Bu hayvanların ani sancılanmaları, süt veren hayvanların

⁸⁵ Hasan Yıldırım, 53 yaşında, Doktor, üniversite mezunu.

⁸⁶ Ayşe Koral, 33 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

⁸⁷ Güllü Solmaz, 68 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

memelerinin kör olması, sütlerinin çekilmesi ve ani ölümleri veya hastalanmaları da nazara yorulmaktadır.⁸⁸

Elazığ'da nazarın eşyalar üzerindeki etkisinin, daha çok o eşyanın kırılması ve zarar görmesi⁸⁹, ayrıca bıçak veya kesici bir aletle⁹⁰ veya araçla kaza yapmak ta⁹¹ genelde nazar değmesiyle açıklanmaya çalışılmaktadır.

C. NAZARIN ETKİSİNDEN KORUNMAK VE KURTULMAK İÇİN BAŞVURULAN DİNİ SİHİRSELVE BÜYÜSEL UYGULAMALAR

Halk inancına göre, bazı insanların bakışlarındaki zararlı güç sebebiyle insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eşyaya zarar verdiği inanan gizli bir güç olarak kabul edilen nazar için halk arasında "nazar değmesi", "göz değmesi" ve "göze gelme" gibi tabirler kullanılmaktadır. Söz konusu tabirle, bazı insanların yaratılıştan gelen birtakım özellikleri (fizyolojik) nedeniyle diğer insan, hayvan veya nesnelere son derece beğenmesi ve kıskançlık yada haset duyması nedeniyle söz konusu unsurların bundan zarar görmeleri ifade edilmektedir. Halk, bu inanca dayalı olarak etkilerinden korktukları nazardan kaynaklanan olumsuzlukların önüne geçmek için birtakım koruyucu, zarara uğramışları kurtarmak için de iyileştirici veya kurtarıcı çok sayıda dinî, sihirsel ve büyüsel işleme başvurmaktadır.

1. Nazardan Korunma Tedbirleri

Elazığ'da nazarın etkisinden korunmak için başvurulan pratikler, ülkemiz enelindeki uygulamalarla büyük benzerlikler göstermektedir. Bu uygulamaların başlıcalarını öğrenmek maksadıyla deneklere anket kapsamında sorduğumuz soruya verilen cevapları içeren tablo aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

⁸⁸ Hilal Tekatlı, 27 yaşında, öğretmen, Üniversite mezunu.

⁸⁹ Halide Özçelik, 69 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

⁹⁰ Şaziye Er, 59 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

⁹¹ Ayşe Koral, 33 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

Tablo 20:Nazardan Korunmak İçin Kullanılan Nesnelere veya Başvurulan Uygulamalar

Kullanılan Nesnelere veya Başvurulan Uygulamalar	Sayı	%
<i>Maşallah yazılı levha ve tablo gibi nesnelere takmak</i>	69	29,0
<i>Nazar boncuğu takmak</i>	64	26,9
<i>İğde dalı takma</i>	21	8,9
<i>Üzerlik otu takmak, bulundurmak veya tütsülemek</i>	18	7,6
<i>Sarımsak başı takma</i>	4	1,7
<i>Salyangoz veya deniz hayvanlarının kabuklarını takma</i>	8	3,4
<i>At veya eşek nalı takmak</i>	13	5,5
<i>At, geyik, koç ve inek gibi hayvanların kafataslarını asmak</i>	11	4,6
<i>Kaplumbağa kabuğu asmak</i>	15	6,2
<i>Göz veya el resmi çizmek veya bulundurma (ev veya arabalarda)</i>	6	2,5
Başka	9	3,8
Toplam	238	100,0

Birden fazla şık işaretlenmiştir

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, araştırma sahasında nazarın etkisinden korunmak için, “Maşallah takmak”, “nazar boncuğu takmak” “İğde dalı takmak”, “üzerlik otu takınmak veya bulundurma” “At veya eşek nalı takmak”, “Koyun, inek ve geyik gibi birtakım hayvanların boynuzunu değişik yerlere asmak”, “kaplumbağa kabuğunu takmak (daha çok ev, araba ve işyerlerine)” ve “el veya göz resmi çizmek veya bulundurma” gibi birtakım uygulamalar ön plana çıkmaktadır.

Nazardan korunmak bakımından akla gelen ilk korunma biçimi, nazar değmesi muhtemel kişi veya nesnelere nazarının değeceğine inanılan kişilerden kaçırmasıdır ki, yöre halkı bunu “kem gözlerden kaçınmak” olarak ifade etmektedirler.⁹² Bu amaçla, özellikle yeni doğmuş bebekler ve çocuklara bu konuda oldukça dikkat edilmektedir. Öle ki, genelde yeni doğan bebekler kırk günlük olmadan sokağa veya tanımadık kişilerin karşısına çıkarılmazlar, hatta sıhhatli ve güzel çocukları da elden geldiğince imkanlar dahilinde nazarının dokunma ihtimali olan kişilerin karşısına çıkarmamak gereklidir. Sevgi ve hayranlık yüklü bakışlar, aşırı okşama ve öpmeler⁹³ negatif neticeler verebileceği inancına göre güzel sözler yerine, halk arasında çirkin ve maskara⁹⁴ gibi kötuleyici tesirler yaratacak kelimeler kullanılmaya dikkat edilir.

⁹² Salme Gül, 70 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

⁹³ Mükremin Karahan, 43 yaşında, İmam, lise mezunu.

⁹⁴ Hayati Zorbozan, 34 yaşında, serbest meslek, lise mezunu.

Şimdi, yukarıdaki tablodaki verileri, araştırma sahasında bizzat gerçekleştirdiğimiz gözlem ve mülakat tekniklerini göz önüne alarak tek tek değerlendirelim:

a) Maşallah Takmak

Tabloda görüldüğü gibi, araştırma sahasında nazardan korunmak için en çok başvurulan uygulama “Maşallah” yazılı levha veya tabloları asmak veya bulundurmak olarak belirtilmiştir.

İnsanları kem gözlerden ve de sözlerden koruduğuna inanılan hem dini ve hem de folklorik özellik taşıyan “Maşallah” terimi, çoğu kez, “Allah korusun”, anlamında “Barekallah” veya “Tebarakallah” ifadesiyle beraber kullanıldığı görülmektedir.⁹⁵

Bugün yöre halkı, nazardan korunmak için özellikle işyerlerinin girişte görünen yerlerine, binaların üzerlerine, arabalarının ön kısmındaki aynalara “Maşallah” yazılı levhaları takmaktadırlar. Bazen bu ifade daire şeklinde yapılmış nazar boncuklarının içerisine de yazılmaktadır. Ayrıca, halk arasında, beğeni ile bakılan bir şeye nazarın değmemesi için “Maşallah” demesi, ondan sonra beğenisini ifade etmesi öğütlenir. Bu konuda, Hz. Muhammet (s.a.v)’e atfedilen bir hadiste, boşa giden bir şeyi görülünce nazar değmemesi için, “Maşallah la kuvvete illa billah” diye dua edilmesini öğütlediği belirtilmektedir.

Yörede, nazardan korunmanın veya karşı tarafı korumanın bir diğer yolu da, “Maşallah” diyerek ardından da “tü, tü, tü” gibi sesleri çıkararak tükürme⁹⁶ taklidi yapılmaktadır ki bundan, kötü gözlerin etkisini ürküterek kaçırma maksadı güdülmektedir. Yine yörede, ülkemiz genelinde olduğu gibi: “Elem Tere Fiş, Kem Gözlere Şiş”⁹⁷ şeklinde kullanılan bir deyim vardır ki, bu deyimle amaçlanan şey, nazarı değmesi muhtemel olan kişiye karşı söylenmek suretiyle, onun gözünden çıkacak olan enerjiyi bertaraf etmektir. Yani, bu eylemde neden ortadan kaldırılarak, sonucu değiştirme ya da yok etme temel düşüncesi yatmaktadır.

⁹⁵ Eker, a.g.t., S.79.

⁹⁶ Salme Gül, 70 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

⁹⁷ Güllü solmaz, 68 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Bugün Elazığ'da, Kayseri örneğinde olduğu gibi⁹⁸, bazen Arap bazen de Latin alfabesiyle üzerlerinde "Allah" yada "Maşallah" yazılı kolyeler koruyucu etkisini kazanmak için boyunlara takılmaktadır. Bu kolyeler, bilhassa genç kızlar tarafından daha çok rağbet görmektedir.

b) Nazar Boncuğu Takmak veya Takınmak

Yörede, nazardan korunmanın en önemli yollarından birisi de mavi renkli nazar boncuğu kullanmak olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu amaçla, yeni doğmuş çocukların omuzlarında, evlerin giriş kısmında, dükkânların kapılarında ve arabalarda mavi boncukların takılması uygulaması oldukça yaygındır.⁹⁹ Nitekim bu durumu, araştırma kapsamında görüştüğümüz kaynak kişiler ve anket sorularına verilen ve aşağıda sunulan tablodaki veriler açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 21: Cinsiyet Değişkenine Göre Ankete Katılanların Nazar Boncuğu Taşıyıp Taşımadıkları

Nazar Boncuğu Bulundurma Durumu	Nazara İnanma Durumu			
	Kadın		Erkek	
	S	%	S	%
Evet	61	51,3	21	33,9
Hayır	27	43,5	41	66,1
Nazara İnanmam ancak süs eşyası olarak Bulundururum	5	4,2	-	-
Toplam	119	100,0	62	100,0

$$X^2=8,985 \quad Sd=2 \quad P>0,05$$

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, genel toplamda ankete katılan bayanların %51,3'ü, erkeklerin ise, %33,9'u nazar boncuğu taşıdıklarını veya bulduklarını belirtmişlerdir. Yine aynı tablodaki verilere göre, kadınların %4,2'si, nazara inanmadığı halde, nazar boncuğunu süs eşyası olarak kullandığını belirtmiştir. Bu veriler, söz konusu uygulamanın kadınlar arasında daha yaygın olduğu ortaya koymaktadır.

Mitolojide taş, doğal kutsallığı içerisinde barındıran kozmik kutsallık tezahürlerinden biri olarak arşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bütün kültürlerde taşlara önemli ölçüde kutsallık yüklenmektedir. Taşlar, taşıdığı dinsel değerlerle,

⁹⁸ Kuşat, a.g.e., s.67.

⁹⁹ Süleyman Yıldırım, 75 yaşında, serbest meslek, okur-yazar değil.

onu taşıyanlara güç, kuvvet, dayanıklılık süreklilik yüklemekte, o insana varoluşsal güvenlik vermektedir.¹⁰⁰

Nazarlıkların, fetişlerin negatif titreşimsel etkilerini azaltacağı hatta tam olarak yok edeceğine inanılır. Bunların arasında kem gözler için kullanılan en yaygın şey de mavi renkli boncuktur. Çünkü, gök mavisi rengindeki gözün nazar etme ihtimalinin daha yüksek olduğuna inanılır. Bunun için de gök mavisi rengindeki nesnelere nazar değmesinden koruyacağı düşüncesiyle mavi boncuğa önem verilir ve yalnızca mavi boncuk, nazarlık olarak kullanılır. Eski çağlarda Orta Asya inanışları neticesinde Göklerin Tanrısı olan Tengri Ülgen'in göklerde oturarak halkını kötülüklerden koruduğu söylenirmiş. Bundan dolayı Orta Asya'da insanlar göğün rengi olan maviyi kutsal saymışlar, saygı göstermişlerdir. Bir rivayete göre de büyük lider Cengiz Han, babasının mavi bardağında su içermiş. Mavi renk daha sonraları Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de çok kullanılmıştır. Mavi çini üzerine, ayetler yazılmak suretiyle türbe ve medreseler süslenmiştir.¹⁰¹

Türkiye'de en yaygın olarak kullanılan nazarlık, nazar boncuğudur. Nazar boncuğu kötü bakışın, etkisini önlemek amacıyla çoğu kez camdan küçük tespih tanesi şeklinde yapılan, bazen göz şeklinde, ortaları delikli cam yuvarlaklara denilir. Buna göz boncuğu da denir. Nazar boncuğu gözden gelen tehlikelere karşı yine bir göz idolü ile karşılık vermek; amacıyla kullanılmaktadır. Bunların beş parmak şeklinde olanları da vardır. Bazı yörelerde çocuklara, atlara ve nazar değmesinden korkulan diğer hayvan ve eşyaya gösterişli binalara, arabalara da nazar boncuğu takılmaktadır.¹⁰²

Ayrıca yörede, bir ipliğe veya tel parçasına dizilmiş boncuklar da nazarlık olarak kullanılır. Özellikle kem gözlerin yıkıcı etkisinden korunmaya muhtaç bakımlı inekler ve atların boyunlarına boncuk kolyesi takılır.¹⁰³

c) İğde Dalı Takmak

Yörede nazardan koruyucu etkisi olduğuna inanılan ve bu amaçla kullanılan nesnelere birisi de İğde ağacı dalıdır. Öyle ki, bu amaçla İğde

¹⁰⁰ Mircea Eliade, *Kutsal ve Din Dışı*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1991, s.133-134.

¹⁰¹ Kuşat, a.g.e., s.56

¹⁰² Kuşat, a.g.e., s.56

¹⁰³ Abdullah Demirel, 63 yaşında, çiftçi, okur-yazar değil.

ağacından kesilen küçük dallar, nazardan koruyucu etkiye sahip olduğu inancıyla, yine mavi boncuk ve muska ile birlikte bir bez içine sarılarak özellikle çocukların yakalarına veya nazara uğrayacağı tasarlanan hayvanların boyunlarına asılmaktadır.¹⁰⁴

d) Üzerlik veya Çörek Otu Kullanmak veya Tütsülemek

Yörede nazardan koruduğuna inanılan bir diğer bitki çeşidi de üzerlik otudur.¹⁰⁵ Üzerlik ve Çörek Otu şifa verici özelliklerinden dolayı totem inancının güçlü olduğu dönemlerde bunlarda birtakım sihrî güçlerin varlığına inanılmıştır. Hatta, çörek otu ile ilgili Hz. Muhammed'in "Şu kara tanede (çörek otu) ölümden başka her derde deva vardır" sözüyle çörek otunun bedensel yararının yanında, fetişik birtakım özelliklerinin varlığına da dikkat çektiğine inanılmaktadır.¹⁰⁶

Günümüzde Elazığ'da çoğu zaman küçük torbalar içine konulan veya mavi kumaşlı ipliklere dizilen üzerlik otu, nazardan koruyacağı inancıyla yeni doğmuş bebeklerin yastığının altına¹⁰⁷ ve daha çok evlerin duvarlarına asılır.¹⁰⁸

e) El ve Göz Resimleri Çizmek

Elazığ'da nazardan korunmak için yaygın olarak kullanılan bir diğer uygulama da, üzerlerinde el veya göz resmi çizilen kağıtların kullanılmasıdır.

El resmi de nazardan korunma yollarından bir tanesidir. Bu uygulamanın İslam dünyasına eski Mısır'dan geldiği belirtilmektedir. Bugün bu uygulama Anadolu'da ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ve İran da kullanılmaktadır. Yahudiler'in ise Tanrının eli diye nitelendirdikleri el biçiminde yapılmış nesnelere, duvarlarına astıkları yine el biçiminde, orta kısmında mavi bir boncuk bulunan nazar kovucuları vardır. Farklı kültürlerde de kullanılan el biçimindeki nazarlıklar Anadolu'da "Fadime Ananın Eli" olarak sembolize edilmektedir. Ön Asya Hıristiyanları ise, buna "Meryem Ananın Eli" adını takmışlardır.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Saniye Yıldırım, 70 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

¹⁰⁵ Bahri Tokgöz, 42 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

¹⁰⁶ Kuşat, a.g.e., s.49.

¹⁰⁷ Saime Zorbozan, 72 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

¹⁰⁸ Ahmet Tan, 38 yaşında, Doktor, Üniversite mezunu.

¹⁰⁹ Kuşat, a.g.e., s.50.

El resminin nazarlık olarak kullanılması totem içerikli bir inanç olduğu ve birtakım arkeolojik kazılarda, örneğin. Çatalhöyük'te Neolitik Döneme ait mezarlarda kırmızı zemin üzerinde el resimlerine rastlanıldığı belirtilmektedir.¹¹⁰

Göz resimlerinin nazarın yıkıcı etkisinden korunmak için yaygın olarak kullanılmasında, nazarın esas olarak gözlerden çıktığı varsayımıyla yakından ilişkili görülmektedir. Bununla maksat, gözden gelen yıkıcı tehlikelerin önüne geçme tasarımıdır.

İlkel toplumlarda göz ruhun merkezi olarak kabul edilmiştir. Günümüzde de göz ruhun merkezi olmasa bile beden dili, ruhsal yapının yansıdığı yer olarak kabul edilmektedir.¹¹¹

Günümüzde Elazığ'da, özellikle arabaların ayna kısmına veya arka camları¹¹² ile evlerin giriş kapılarının iç tarafına¹¹³ sıkça göz resmi takıldığını tespit etmiş durumdayız.

f) Nal Takmak veya Asmak

Ülkemizde nazar ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda, at nalının nazardan korunmak için çok yaygın olarak kullanılan nazarlıklar arasında yer aldığını ortaya koymuştur.¹¹⁴ Nitekim Elazığ'da da at nalı, eskisi kadar olmasa da, daha çok hayvanların barındığı ahır ve samanlıklar¹¹⁵ ile evlerin giriş kapılarına asılmaktadır.¹¹⁶

Elazığ'da, eskiden olduğu kadar olmasa da, nazardan korunmak için kullanılan, nazar koruyucularından birisi olarak kabul edilen, broş, kolye, yüzük ya da anahtarlık şeklinde yapılan at nalını, yöre halkı, daha çok süs eşyası olarak üzerlerinde taşımaktadırlar. Ayrıca at nalı, ev ve binalar için kullanılan güçlü bir koruyucu olarak bilinmektedir. Ancak, burada dikkat edilecek en önemli şey, at nalının iki açık ucunun yukarı doğru gelmesine özen göstermektir. Zira yörede, düzgün yerleştirilmiş bir nalının o eve bolluk, bereket ve huzur taşıyacağına ve ev halkını da uğursuzluklara karşı koruyacağına;

¹¹⁰ Muzaffer Günay, *Hurafeler ve Batıl İnançlar*, İstanbul 2002, s.94.

¹¹¹ Kuşat, *a.g.e.*, s.55.

¹¹² Berika Zorbozan, 29 yaşında, mühendis, üniversite mezunu.

¹¹³ Mehmet Yıldırım, 40 yaşında, serbest meslek, ilkökul mezunu.

¹¹⁴ Örneğin, bkz., Kuşat, *a.g.e.*, s.53; Eker, *a.g.t.*, s.71.

¹¹⁵ Nurten Ekmekçi, 52 yaşında, emekli öğretmen, üniversite mezunu.

¹¹⁶ Seba Yıldırım, 65 yaşında, çiftçi, ilkökul mezunu.

bunun tersine, uçları aşağıya doğru bakan bir at nalının ise, o evdeki bereketin ve bolluğun akıp gitmesine neden olacağına inanılmaktadır.¹¹⁷

Demirden yapılmış “U” şeklindeki basit bir nesnenin niçin bu kadar koruyucu bir güce sahip olduğu ile ilgili bazı görüşler ileri sürülmektedir. Bunların birincisi; nalın demirden yapılmış olması, demir ile ilgili bazı inanışların nalda da bulunduğu inancının gelişmesini yardımcı olmuştur. Bazı kültürlerde demirin kötü ruhları kovucu ve kötü ruhlardan koruyucu etkisinin olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle de ölümlerin üzerlerine onları kötülüklerden korumak için demir koyarlardı ki bu inanış hala Kayseri bölgesinde devam etmektedir. Özellikle cenaze uzun bir yolda taşınacaksa yanına ya bir demir veya taş parçası konmaktadır. İkincisi ise; nalın cinsel bir sembol olduğu inanışıdır. Nalın, şekli itibariyle kadının üreme organına benzemesi nedeniyle nalda da güçlü sembolik bir doğurganlık anlamının bulunduğu inanışının gelişmesine neden olmuştur. Bu nedenle nalın takılı olduğu ev, ahır, işyerinde bereketin artması ve ayrıca kem gözün öncelikli dikkatinin çekilmesi ve nazarın yıkıcı etkisinden koruma amacı güdülmektedir. Üçüncü bir neden de, nalın yeni doğmuş ayın sembolü oluşudur. Eski kültürlerde yeni doğmuş ayın koruyucu etkisinin olduğuna inanılmaktaydı. Benzerliklerinden dolayı bu koruyucu gücün nalda da bulunduğu inancının gelişmesine neden olmuştur.¹¹⁸

g) Diğerleri

Yörede nazar için kullanılan diğer bir materyal deniz kabuğu (salyangoz vs.) dur. Özellikle nazar boncuğu ve iğde dalı ile birlikte bebekleri nazardan korumak için bebeklerin omuzlarına çatallı iğne ile tutuşturulur.¹¹⁹

Elazığ'da, bir diğer nazardan korunma uygulaması da “kaplumbağa kabuğu takma” uygulaması olup, ancak bu uygulama eskisi kadar yaygın değildir. Bununla birlikte, zaman zaman evlerin dış kapılarına ve arabaların aynaları kısmına küçük kaplumbağa kabuğu takıldığını tespit etmiş durumdayız.

Elazığ'da, eskisi kadar olmasa da, nazardan koruyacağı inancıyla kullanılan diğer nesnelere de, at veya eşek kafatasları ile, koyun, keçi, sığır ve geyik boynuzlarıdır. Nitekim, araştırmamız esnasında gerek gözlem ve gerekse

¹¹⁷ Semiha Karakaş, 40 yaşında, ev hanımı, lise mezunu.

¹¹⁸ Kuşat, a.g.e., s.54.

¹¹⁹ Sevil Canpolat, 32 yaşında, işletmeci, üniversite mezunu.

mülakatlardan elde ettiğimiz verilere göre, at ve eşek kafatasları, inek, koyun, keçi ve geyik boynuzlarının yanı sıra, köpek tüyü, cılk yumurta, eski bir süpürge, eski elbise ile sarımsak başı gibi nesnelere, seyrek de olsa nazardan korunmak için kullanılmaktadır.

2. Kurtulma Tedbirleri

Görüldüğü gibi, Elazığ'da halk, nazarın yok edici veya yıkıcı zararının önüne geçmek için bir çok işleme başvurmaktadır. Ancak bazı durumlarda bunu başaramayınca, ülkemiz genelinde olduğu gibi, kurtarıcı veya iyileştirici uygulamalara geçmektedir. Bu bağlamda, ankete katılanlara; daha önce nazarın etkisinden kurtulmak için herhangi bir işleme başvurup başvurmadıklarını sorduk. Aldığımız cevaplar gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 22: Cinsiyet Durumu Değişkenine Göre Daha Önce Nazarla İlgili Dinî ve Büyüsel İşlemlere Başvurma Durumu

Cinsiyet Durumu	İşlemlere Başvurma Durumu			
	Evet		Hayır	
	S	%	S	%
Kadın	50	42,0	69	58,0
Erkek	12	19,4	50	80,6
Toplam	63	34,8	118	65,2

$$X^2=7,959 \quad Sd=1 \quad P<0,05$$

Yukarıdaki tabloya baktığımızda, genel toplamda deneklerin %34,8'inin nazardan kurtulma amacıyla birtakım işlemlere başvurduğunu; %65,2'sinin ise, başvurmadığını belirttiklerini görmekteyiz. Aynı tablodaki verileri cinsiyet değişkeni açısından ele aldığımızda, kadınların, erkeklere oranla söz konusu işlemlere çok daha fazla başvurduklarını belirttiklerini tespit etmekteyiz. Nitekim, kadınlar içerisinde söz konusu işlemlere başvurduğunu belirtenlerin oranı %42,0 iken, bu oran, erkeklerde %19,4'e kadar düşmektedir.

Yörede, nazardan kurtulmak için yaygın olarak kullanılan nesnelere ile başvuru yapılan uygulamaları gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 23:Nazardan Kurtulmak İçin Kullanılan Nesnelere veya Başvurulan Uygulamalar

Kullanılan Nesnelere veya Başvurulan Uygulamalar	Sayı	%
<i>Kur'andan bir takım sure veya ayetler okuma</i>	158	49,9
<i>Muska, cevşen veya hamayıl takmak</i>	54	17,1
<i>Düğüm çözmek</i>	8	2,5
<i>Okunmuş veya tütsülenmiş suyla yıkanmak</i>	22	6,9
<i>Kurşun döktürmek</i>	48	15,1
<i>Tuz okutmak veya çevirmek</i>	24	7,6
<i>Başka</i>	3	0,9
Toplam	238	100,0

Birden fazla şık işaretlenmiştir

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, ankete katılanlar bazında, Elazığ'da nazar değdiği inanan kişiyi, bunun yıkıcı veya yok edici etkisinden kurtarmak için en sık başvurulan uygulama %49,9 ile Kur'an okuma veya okutma, %17,1 ile muska, cevşen veya hamayıl takma, %15,1 ile kurşun döktürmek, %7,6 ile tuz okutmak veya çevirmek %6,9 suyla (okunmuş veya tütsülenmiş suyla) yıkanmak ve (%2,5) ile de düğüm çözmektir. Şimdi bu uygulamaları tek tek ele alalım:

1) Kur'an Okumak veya Okutmak

Tablo 23'de görüldüğü gibi, Elazığ halkının, hemen hemen her yer ve zamanda nazarın olumsuz etkilerinden kurtulmak için en sık başvurduğu uygulamaların başında, işi bilen bir kimse tarafından okunması uygulaması ön plana çıkmaktadır. Bunun için, nazar değdiği inanan kişi veya hayvanlar, halk arasında daha çok "ocaklı" diye nitelendirilen kimselere okutulur.¹²⁰ Bu kimselerin, geçmişlerinde kendileri gibi ocak diye bilinen özellikle de karizmatik bir kişiliğe sahip olduğu varsayılan bir yakınından "el almış" kimseler olduğuna inanılmaktadır.

Kayseri örneğinde olduğu gibi¹²¹, araştırma sahamızda da okuma işlemi genellikle iki şekilde yapılır. Birinci okuma şeklinde; okuyucu ellerini nazar değdiği inanan kişinin üzerine koyar ve öylece okur.¹²² İkinci okuma şeklinde ise; hasta uzaklarda veya okuyanın yanına gelmesi uygun olmayan bir kimse ya da hastalıktan dolayı gelemiyor ise, böyle durumlarda ya arkasından giyaben

¹²⁰ Firdevs Aydın, 82 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

¹²¹ Krş., Kuşat, a.g.e., s.61-62

¹²² Selvi Çetinkaya, 69 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

okunur veya bir kap içerisindeki suya veya bir yiyecek üzerine okunarak, bu su veya yiyecek hasta olana içirilir veya yedirilir.¹²³

Araştırma sahasında hastalanan veya nazara uğradığına inanılan kimseler için genellikle, felak, nas, üç ihlas, ayet'el kürsi ve fatiha süreleri okunmaktadır.¹²⁴ Okuma işlemi sırasında şayet okuyan ve okunan esniyorsa, bu durum nazara gelmişliğin kesinliğine yorumlanır.¹²⁵

Araştırma sahasında okuma işlemi kapsamında uygulanan bir diğer pratik de, her hangi bir işe başlarken (örneğin arazi ekim biçimi, düğün ve yolculuk gibi) nazardan koruması gayesiyle daha önce okutulmuş olan suyun tüketilmesidir.¹²⁶

2) Muska Takmak veya Takınmak

Aslen Arapça bir kelime olan "nüsha"dan türeyen muska, kopya manasına gelen bir terim olup,¹²⁷ Arapça karşılığı ise "temime"dir¹²⁸. Cahiliye dönemine ait olan bu terim dilimize "muska" şeklinde geçmiştir. Bazıları "muska" sözcüğünün Latince *muskaum*'dan geldiği iddia ederken, bazıları da Arapça taşımak anlamındaki *hamala*'dan geldiğini iddia etmektedirler. Buna Anadolu'da hamail de denmektedir. Muskacılığın tarihi çok eskilere dayanır. Hemen hemen her toplumda büyü yapmak, büyü çözmek ve nazardan korunmak amacıyla muskalara rastlamak mümkündür.¹²⁹

Kaşgarlı Mahmut, Oğuzların muskaya, yazılı belge anlamına gelen "bitig" dediklerini belirtiyor. İslamiyet ve Arap kültürünün etkisine girildiğinde "bitig"in yerini, bugün de kullanılan "muska" sözcüğü almıştır. Muska, Arapça "yazılı bir belgeden çıkarılan suret" anlamındaki, bugün de kullandığımız "nüsha" sözcüğünden türemiş. Kültürel ortam değişse de muskanın anlamı aynı kalmıştır.¹³⁰ Kazaklar ise, muskaya "nüsha" veya "tumar" derler¹³¹.

¹²³ Hayati Zorbozan, 34 yaşında, serbest meslek, lise mezunu.

¹²⁴ Teybe Altungök, 75 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil

¹²⁵ Saniye Yıldırım, 70 yaşında, ev hanımı, lise mezunu.

¹²⁶ Sena Yaşlı, 38 yaşında, ev hanımı, lise mezunu.

¹²⁷ "Muska", *Meydan Larousse*, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C.IX, İstanbul 1972, s.256.

¹²⁸ Celal Esad Arseven "Muska" *Sanat Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C.III., İstanbul 1966, s.1474.

¹²⁹ Kuşat, a.g.e., s.63.

¹³⁰ Ural, "Tılsım" /<http://www.kultur.gov.tr/portal/02/03/2004>

¹³¹ Güngör, "Kayseri'de Yaşayan..." s.10.

Muska, nazar değmesinden ve kötülüklerden korunmak için kağıtlar üzerine yazılmış birtakım dualar veya yazıları içerir. Bu yazılar büyük oranda kutsal kitaplardan bir cümleyi, peygamberlerin sözlerini veya mistik gücüne inanılan kimselerin söz ve dualarını, bazen de içinde ne yazılı olduğu bilinmeyen bir takım şifrelerle yazılmış bulunan yazıları içerir. Bu yazılar, genelde okuyanlar bunu anlayıp ta tılsım bozulmasın diye bir sır gibi çok karmaşık bir şekilde yazılır. Muskaları taşımanın temel tasarımı, Tanrının veya onun değer verdiği peygamber ve mistiklerin sözlerinin, onları taşıyanları zararlı ruhların etkisinden koruyacağı anlayışıyla şekillenmektedir.¹³²

Yörede nazardan korunmak için kullanılan muskalar, evlerde, işyerlerinde ve arabalarda bulundurulabileceği gibi, üstte de taşınabilmektedir. Muskaların saklanması için madalyon, kese ve kutu gibi çeşitli "muska muhafazaları" kullanılmaktadır. Bu muhafazalar, muska sahibinin maddi durumuna göre altın ve gümüşten yapıldığı gibi çok sade de olabilmektedir. Muskalar katlanıp, balmumlu kağıtlara ya da muşambaya sarılarak, bir iple boyuna asılmakta; bazen evin gizli bir köşesine saklanmakta veya giysiye iliştilmektedir

Yörede, nazardan korunmak için koldan geçirilerek boyna çapraz asılan muskalar da kullanılmaktadır ki, bunlara "hamail" adı verilmektedir.¹³³

3) Kurşun Dökmek

Elazığ'da nazar değdiğine inanılan kişiden nazarın zararını uzaklaştırmak için yapılan pratiklerin başında "kurşun dökme" gelir. Kurşun dökme, bir tas içindeki kurşunun ateşte eritildikten sonra nazar değdiğine inanılan kişinin başının üzerinde çevrilmesiyle yapılır. Bu uygulama ile ilgili üç farklı şekil tespit etmiş bulunmaktayız. Bunlar:

I. Uygulama: Kurşun önce bir tavada ateşin üzerinde eritilir. Hastanın başı üzerine bir örtü örtülür. Eritilen kurşun hastanın başı üzerinde üsküre (tas) ile tutulan soğuk suyun içerisine dökülür. Kurşun suyun içerisinde değişik şekiller alır. Bu şekillere göre yorum yapılır. Kurşun dökme işlemi üç kez tekrar edilir. Kurşun dökenin esnemesi, gözlerinin yaşarması nazarın değmiş olduğuna delil sayılır. Suyun içinde kurşunun dağılması, nazarın geçmekte olduğu şeklinde yorumlanır.

¹³² Kuşat, a.g.e., s.64.

¹³³ Fatma Kılınç, 40 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Bu işlemler yapılırken dua okumak adettir. Kurşun dökme işlemi devam ederken, bir soğan dört parçaya bölünür, bir ekmeğin içerisine bir tutam tuz konur. Kurşun dökülme işlemi bittikten sonra, küçük bir kurşun parçası evin her hangi bir yerine sıkıştırılır. Diğer kurşun parçaları, soğan, ekmeğin ve tuz evin dışında temiz bir alana bırakılır. Bununla nazarın ve nazardan dolayı oluşan hastalıkların ortadan kaldırılacağına inanılır. Yörede kurşun dökme kimsenin ücret alması zorunlu görülür. Zira, almaz ise yaptığı işlemin etkisinin olmayacağına inanılır.¹³⁴

II. Uygulama: Nazar değen kişi ortaya oturtulur. Başının üzerine bir örtü örtülür. Kurşun bu şekilde iken başının üzerinde çevrilir. Kimi zaman kurşunla beraber ya da ayrıca üzerlik (üzerlik otundan yapılan bir nazarlık için bkz., foto 2) okunup çevrilir. Bu durumda okunup çevrilen üzerlik daha sonra ateşe atılır ve nazar değen kişi başta olmak suretiyle yakınlarını ve ev halkının ateşe atılmış olan üzerliğin tütsüsünün kokusundan istifade etmesi sağlanır. Hiçbir şey bulunmazsa, baş üzerinde tuz çevrilmek suretiyle nazara uğrayan kişiden nazarın izalesine çalışılır. Bu durumda da tuz ateşe atılır. (Bkz. foto 1)¹³⁵

Yörede uygulanan bir başka kurşun dökme uygulaması da şöyledir:

III. Uygulama: Nazar isabet eden hasta, kurşun dökücüsünün önüne oturtulur. Başına bir örtü ile örtülen kişinin başı üzerinde tutulan ve içinde su bulunan kaba, ocakta eritilen kurşun dökülür. Kurşun döküldükten sonra oradakiler hep beraber:

"Kem göz çatlasın

Nazar eden patlasın"

diye beddua ederler.¹³⁶ Bazı yerlerde de yaygın olarak nazarlık otu yakılır. Dumanı ile hasta tütsülenir. Bu esnada hızlı bir şekilde:

"Üzerliksin havasın

Her dertlere devasın

Ak göz, kara göz,

Mavi göz, ela göz

Hangisi nazar etmişse

¹³⁴ Mükremin Karahan, 43 yaşında, İmam, lise mezunu.

¹³⁵ Hilal Tekatli, 27 yaşında, öğretmen, üniversite mezunu.

¹³⁶ Nurten Ekmekçi, 52 yaşında, emekli öğretmen, üniversite mezunu.

Onların nazarını boz"

denilmektedir. Bazen şu tekerleme de söylenilmektedir:

"Elem tere fiş

Kem gözlere şiş

Üzerlik çatlasın

*Nazar eden patlasın"*¹³⁷

Burada dikkatimizi çeken en önemli şey, her iki kurşun dökme uygulamasında, Kur'an okumanın yanı sıra, üzerlik otu ile tuzun yardımcı öğeler olarak bir arada kullanılması ve nazara karşı uygulanan pratikte kullanılan nesnelere ateşe atılmasıdır ki, bu durumda ateşin halk arasında "pis nefes"¹³⁸ olarak da adlandırılan nazar unsurunu yok ettiğine inanılmaktadır

Görüldüğü gibi, bu aşamadaki tedavi girişimi tamamen dinseldir. Ancak, rahatsızlıklar devam ederse tedaviye bir takım sihirsel ve büyüsel işlemlerin sokulması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu aşamadaki işlemlerde büyüün taklit ve temas prensiplerinden yararlanılmaya çalışılır. Örneğin çeşitli maddelerin (daha çok üzerlik otu) yakılarak nazara uğradığına inanılan kimsenin bunların dumanına tutulması, bu maddelerde var olduğu tasarımlanan güçle dumanının nazarı alıp götüreceği kabul edilmektedir.

4) Su Dökme veya Yıkama

Nazarı uzaklaştırmada çok yaygın olarak görülen dinî uygulamalardan birisi de; "nefesi kuvvetli"¹³⁹ veya "ocaklı"¹⁴⁰ olduğu varsayılan birisine okutulup-üfürülen suyun nazar değdiği düşünülen kimselerin, bilhassa çocukların üstünden dökülmesidir.¹⁴¹ Burada, suyun arıtıcı özelliğinden yararlanılarak, dökülen suyun çocuktaki nazarı da beraberinde alıp götüreceği¹⁴² tasarlanmaktadır.

Kuşat, Kayseri ile ilgili yaptığı çalışmada söz konusu uygulamayı şu şekilde belirtmektedir. Bu işlem için, öncelikle bir kap içerisinde su doldurulur. Bu su, ocaklı olan bayana okutulur. Okutulmuş bu su ile nazar değdiğine inanılan kimseye banyo yaptırılır. Böylece bu kimse nazardan kurtulmuş olur.

¹³⁷ Ayşe Koral, 33 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

¹³⁸ Hasan Yıldırım, 53 yaşında, doktor, üniversite mezunu.

¹³⁹ Fikri Aydın, 77 yaşında, İmam, medrese eğitimi almış.

¹⁴⁰ Saniye Yıldırım, 70 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

¹⁴¹ Güllü solmaz, 68 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

¹⁴² Saadet Gültekin, 42 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

Bilhassa nazardan daha fazla etkilendiğine inanıldığı için. bebekler, bu uygulamaya daha fazla tabi tutulurlar.¹⁴³

5) Tuz Okutmak veya Çevirmek

Yörede nazardan kurtulmak için başvurulan bir diğer uygulama olan tuz okutma pratiğinde, tuzu okuduktan veya çevirdikten sonra patlatmada, ateşe atılan tuz kristallerinin suyunu kaybederek dağılması, nazara neden olan gözlere yönelik bir tür karşı saldırı niteliği taşımaktadır.¹⁴⁴

Bazen bu uygulamada dikkat edilen şeylerden birisi de, bu işlemin “ocaklı” diye bilinen yaşlı bir bayan tarafından yapılmasıdır. Bu amaçla bir miktar tuz, bir tavanın içerisine konulur. Tava ateş üzerinde ısıtılır. Isıtılan tuz, nazar değen kimsenin başı üzerinde içi su dolu bir kabın içerisine dökülür. Tuz ne kadar çok ses çıkarırsa o kadar çok nazar değdiğine inanılır. Böylece nazar yok edilmiş olur.¹⁴⁵

Nazardan kurtulmak için kullanılan yöntemlerden; tuz patlatma, kurşun dökme, tütsülemelerde hastanın vücuduyla herhangi bir temas yoktur. Bu yöntemlerde temel gaye; bireye erişmiş kötü etkiyi kovmak veya zararlı etkiye engel olmaktır.¹⁴⁶ Araştırma sahasındaki gözlem ve mülakatlardan edindiğimiz izlenim, Elazığ’da tuz okutma veya çevirme işleminin eskisi kadar yaygın olmadığı şeklindedir.

Elazığ’da nazarın etkisinden kurtulmak için müracaat edilen diğer uygulamalar ise şunlardır:

Nazarı değdiği inanılan kişinin, kapı eşiğinden bir tahta parçası gizlice kopartılıp nazara uğrayan kişinin evinde bu tahta parçası tütsülenir.¹⁴⁷

Nazarı değen kişinin elbisesinden bir parça kesilir ve yakılır. Nazar değen kişiye dumanı koklatılır.¹⁴⁸

Nazara uğrayan bir kişi hocaya götürülerek, tuz okutulur. Tuz ateşe atılarak yakılır. Nazara uğrayan kişinin başına tülbent tutularak o yanan tuz ve dumanı kişiye koklatılır.¹⁴⁹ Nazar değen hayvanlara insan idrarı içirilir.

¹⁴³ Kuşat., a.g.e., s.68

¹⁴⁴ Ahmet Tan, 38 yaşında, doktor, üniversite okumuş.

¹⁴⁵ Semiha Karakaş, 40 yaşında, ev hanımı, lise mezunu.

¹⁴⁶ Kuşat., a.g.e., s.60-60.

¹⁴⁷ Sema Yaşlı, 38 yaşında, ev hanımı, lise mezunu.

¹⁴⁸ Fatma Aksu, 66 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

¹⁴⁹ Ayşe Güner, 65 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Çocuklarının nazardan dolayı öldüğünü düşünen, kişiler yeni doğan çocuklarının da nazardan ölmesini önlemek amacıyla "yedi Muhammed çocuğu" olan evden bez alıp bu bezle çocuğa kıyafet dikilip giydirirler, ya da yedi evden çivi alıp, bilezik yaparak çocuğun koluna takarlar.¹⁵⁰

D. ELAZIĞ'DA NAZARLA İLGİLİ YAYGIN ANLATILAR

Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, Elazığ'da da nazarla ilgili olarak pek çok anlatılar mevcuttur. Bu bağlamda, araştırma kapsamında bir çok kişiyle yaptığımız mülakatlarda, yörede nazar inancının etkisini gösteren birbirine benzer pek çok anlatı derlemiş bulunmaktayız. Ancak biz, burada tekrara düşmemek için bu anlatıların farklı olanlarını sunmaya çalıştık.

Anlatı 1:“Dört yıl önce 21 yaşındaki kardeşim öldü. 10 hoca toplandı: “Biz bu cenazeyi yıkayamayız, bunu nazar çatlatmış dediler.” Bütün bunlar evimize degen nazar nedeniyle oldu.”

Anlatı 2:“Ben bu bahçeye maydanoz ekirdim. Çok gür oluyorlardı. Bu kadın (Kertiğin Emine) geldi ve: “Hele maydanoza bak dedi.” Ertesi gün maydanozların hepsi soldu. On yıldır bahçede maydanoz olmuyor.”

Anlatı 3:“Annemlerin dükkanı var. Bayram gecesi bize bir misafir kadın geldi. Kardeşim dükkanın kazancı olan paraları sayarken, kadın. “Aaa, ne kadar çok kazanıyorsunuz.” dedi. O gün bu gündür dükkana hemen hemen hiç kimse uğramaz oldu. Dükkanı kapatacak duruma geldiler.”

Anlatı 4:“Benim büyük oğlan çok güzel bir çağaydı (çocuk). Komşuların bize geldikleri bir gün. “Aaa, nane da güzel çağa (ne kadar güzel çocuk)” dediler. Bunun ardından çağanın bumuna çekirdek kabuğu kaçtı, neredeyse çağa ölecekti. Doktora giderek çekirdeği aldırarak da çağayı kurtardık.”

Anlatı 5:“İneğimin sütünü ocakta pişiyordum. Bu sırada köyde nazarı keskin olarak bilinen topal Şaziye geldi ve: “Aaa, bu süt tek bir ineğin mi?” dedi.

¹⁵⁰ Abdullah Demirel, 63 yaşında, Çiftçi, okur-yazar değil.

Bu sırada ahırdan böğürme sesleri geldi. Ahıra girdiğimde ineğim yerde debeleniyordu. 10 dakika içerisinde öldü.”

Anlatı 6:“Küçükken, köyümüze yakın bir köyde mavi gözlü dişlek Fatma isimli bir kadın vardı. Bu kadın neyi görse hemen nazarı değerdı. Bir gün köyümüze geldi. Çeşmeden su içerken güzel ve genç bir kızı gördü. Yanında bulunan kadınlara : “Bu güzel çağa (çocuk) da kimin nesi? diye sordu. Arası bir hafta geçmedi, kız sebepsiz yere öldü. Annesi hala mezarı başında ağıtlar yakıyormuş.”

Anlatı 7:“Komşunun ilkokula yeni başlayan bir çocuğu vardı. Çocuk çok başarılı ve uslu bir çocuk idi. Komşulardan bazıları: “Ne kadar başarılı ve uslu çocuk dediler. Çocuk üç gün sonra öldü. Onu nazardan çatlattılar.”

Anlatı 8:“Eskiden köyümüzde Cotte Hasan isimli bir adam varmış. Bu adamın nazarı çokmuş. Öyle ki, herkesi, her şeyi bakışları ve sözleriyle çatlatırmış. Bir gün köyün karşısında gördüğü sürüye bakarak yanındakilere: “Ben şu karşıdaki sürüyü çatlatırım” demiş. Ancak çatlatamamış, çünkü çobanın elinde melhem ağacı varmış.”

Anlatı 9:“İki yaşlarında bir oğlum vardı. Komşular arasında nazarı çok değen bir kadın bir gün bize geldi. Ben çocuğu ona göstermek istemedim. Ancak öteki odada duran çocuk yanımıza geldi. Kadın çocuğuma bakar bakmaz çocuğum hiç durmaksızın ağlamaya başladı. Neredeyse ağlamaktan çatlayacaktı. Sonra bir hoca çağırttık. Hoca bir suya üç kulfu (ihlas), bir elham (fatiha) okudu, üfledi. Bu suyu çocuğa içirince çocuk sakinleşti. Ayrıca muska yaptırarak omzuna taktırdık. Şimdi iyi. Ancak, zaman zaman yine de nazarın tesirini hissediyorum.”

Anlatı 10:“Yakınlarımla biriyle alışverişe gitmiştik. Dükkan sahibi bizlere birer nazar boncuğu hediye etti. Dükkandan çıkar çıkmaz yakınımla elindeki nazar boncuğu param parça oldu. Çok dikkatimi çekmişti.”

Anlatı 11:“Bir gün otobüsle seyahat ederken, iki kız çocuğunun tepe üzerinde bir yamaçta ağaç dalına salıncak kurarak sallandıklarını gördüm. Bu arada içimden nede uyumlular, ne güzel sallanıyorlar diye geçiriyordum ki, birisi tepetaklak yere düştü. Bu tesadüf müydü, yoksa benim nazarım mı değdi? bilemedim.”

Anlatı 12:“Yeni yaptırdığımız çelik kapının tokmağı, kapıyı taktırdığımız gün, durduğu yerde ortasından ikiye ayrıldı. Böyle tesadüf olamaz. Mutlaka birisinin nazarı değmiş olmalı.”

Anlatı 13:“Bir delikanlı yakınımız vardı. Çevresindeki yaşlılarına göre hem çok zeki hem de dini ilimlere karşı çok ilgisi vardı. Bu durum çevredekilerin dikkatini çekti. Etrafta adı sıkça söylenir oldu. Nihayet delikanlı yeme-içmeden kesildi ve neticede kırk güne kalmadan öldü.”

Anlatı 14:“Köyümüzde Arif isimli bir komşumuz var. Herkes onun çok keskin nazarlı biri olduğuna inandığı için, hiç kimse ona görünmek istemez. Birini görse, güzel bir hayvan veya nesneye baksa muhakkak nazarı değer. Allah onun gözünden bizleri saklasın. Tü, tü, tü...”

Anlatı 15:“Göz rengi yeşile çalan bir komşumuz vardı. Ne zaman bize gelse veya bizi bir yerde görse ya elimizi keserdik veya bardak ya da ayna kırardık. İllaki, başımızdan bir olay geçerdi.”

Anlatı 16:“Arabayı kullanırken arkadaşım: “Ne kadar güzel araba sürüyorsun” der demez aradan iki-üç saniye geçmedi hemen kaza yaptım. Neredeyse ölecektim.”

Anlatı 17:“Bir kasap yakınım var. Bir gün dükkanına dişleri seyrek, çelimsiz (zayıf) bir adam gelmiş. Adam etrafa dikkatlice bakmış. Bunun üzerine kıyma makinesinin motoru yanmış, buzdolabı ise tamamen bozulmuş.”

Anlatı 18:“Büyük bir asma çiçeğimiz vardı. Bize misafir geldi: “Ne güzel bir çiçek” dedi. Onlar gittikten sonra çiçek dalıyla beraber kırıldı.”

Anlatı 19:“Eskiden bizim köyde yaşlı bir nine vardı. Kendisinin nazarının çok olduğunu, bu nedenle güzel birine veya herhangi bir eşyaya bakmadığı, baktığında nazarının degeceğini söylerdi. Bir gün Ondan, bir öküzü bakışıyla çatlatarak öldürdüğünü dinlemiştim.”

Anlatı 20:“Mahallede herkesin tanıdığı, nazarının çok değdiğine inanılan gözleri mavi bir kadın var. Bir gün babam yeni bir araba aldı. Biz de arabayla pikniğe gidecektik. Tam bu sırada o kadın yanımızdan geçerken: “Ne güzel araba” dedi. Aradan birkaç dakika geçmedi yolda arkamızdan gelen bir taksi arabaya arkadan çarptı. Arabanın arakası tamamen ezildi. Nerdeyse biz de ölecektik.”

Anlatı 21:“Eskiden Harput'ta (eski Elazığ) bir kaya varmış. Bu kayayı kimse yerinden oynatamıyormuş. O dönemde Harput'ta nazarı çok keskin olan bir adam varmış. Adamı çağırarak: “Şu kayaya baksana, ne kadar büyük” demişler. Adam da: “Gerçekten çok büyük” der demez, taş paramparça olmuş.”

Anlatı 22:“Ben küçükken nazarı kuvvetli bir bayan: “Ne güzel bir bebek” diyerek bakışlarını üstüme yoğunlaştırmış. O sırada annem de beni izliyormuş. Annem hemen şaşkı olmuş. Ardından hoca çağırılmışlar. Hoca, sure ve dualar okumuş; muska yapınca annem düzelmiş.”

Anlatı 23:“Yedi yaşında bir kardeşim vardı. Çocuk aslan gibiydi. Birisi : “Bir adamın çocuğu olursa böyle olmalı” dedi. Aradan birkaç gün geçti. Çocuk hastalandı ve ardından çok geçmeden öldü.”

Anlatı 24:“Annemler şehre taşındı. Yeni bir ev aldılar. O mahallede nazarı değen bir kadın varmış. Evi hemen nazar etti. Evin duvarları çatladı. Bacaya bile nazarı değdi. Öyle ki, bacaya bir baktı, : “Ne güzel baca” dedi. Baca üç gün boyunca dumanı içeriye verdi. Tuz okuttuk da biraz düzeldi..”

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Nazar inancı ve buna bağlı sihirsel ve büyüsel pek çok inanç ve pratik, ilkelinden en gelişmiş toplumlara kadar görülen yaygın bir inançtır. Öyle ki, tarih boyunca insanlar, zararına inandıkları nazardan önce korunmak, değdikten sonra da kurtulmak için pek çok dinsel, sihirsel ve büyüsel pratiğe başvurmuş ve bunun için pek çok unsuru aracı kılmıştır. Nitekim, İnsanoğlu çok eski dönemlerden başlayarak, teknolojik ve sosyal ilişkilerindeki başarısızlıklarına özellikle de bir takım biyolojik rahatsızlıklarına açıklayıcı bir sebep bulamadığında bunu doğaüstü güçler yanı sıra çeşitli objeler, mekanlar ve diğer insanlarda var olduğunu sandığı bir takım gizli güçlerle açıklamaya çalışmıştır. Bu açıklamanın çeşitli toplumlar arasında en yaygın olarak görülen türü nazardır. Nazar sözcüğü bakış, göz atma anlamlarının yanı sıra, belli kimselerde bulunduğu inanılan; insanlara özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala-mülke hatta cansız nesnelere de zarar veren, bakışlardan çıkan çarpıcı ve öldürücü güç anlamını da taşımaktadır.

Halk inancına göre, bazı insanların bakışlarındaki zararlı güç sebebiyle insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eşyaya zarar verdiği inanan gizli bir güç olarak kabul edilen nazar için halk arasında "nazar değmesi", "göz değmesi" ve "göze gelme" gibi tabirler kullanılmaktadır. Söz konusu tabirle, bazı insanların yaratılıştan gelen birtakım özellikleri (fizyolojik) nedeniyle diğer insan, hayvan veya nesnelere son derece beğenmesi ve kıskançlık yada haset duyması nedeniyle söz konusu unsurların bundan zarar görmeleri ifade edilmektedir. Halk, bu inanca dayalı olarak etkilerinden korktukları nazardan kaynaklanan olumsuzlukların önüne geçmek için birtakım koruyucu, zarara uğramışları kurtarmak için de iyileştirici veya kurtarıcı çok sayıda dinî, sihirsel ve büyüsel işleme başvurmaktadır.

Temelinde kıskançlık, çekememezlik, kin ve nefret gibi duyguların yattığı bu gücün gözlerden çıkarak kurbana ulaştığına inanılır. Anadolu'da bu olaya nazar değmesi, nazara gelme, nazara uğrama, göz değmesi, göze gelme gibi adlar verilmektedir. Gözde çıkış yolunu bulan ve sembollenen bu vurucu gücü önlemenin ve onun zararından korunmanın ilk çaresi, çok eski zamanlardan beri "göze gözle" karşı koymak düşüncesi olmuştur. Bu nedenle rengi ve biçimi göz

andıran her nesne, ya olduğu gibi ya da bazı ek öğelerle birlikte nazarı uzaklaştırıcı birer savunma aracı olarak kullanılagelmiştir.

Nazar inanışı ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratiklerin, Elazığ halkının yaşamında da köklü bir yeri vardır. Öyle ki halk, köklü değişimlere rağmen eski inançlarına hâla bağlıdır. Halk arasında yaygın olan bu inanışlar, akılsal düşünceyi karşıtı olarak dikkati çekmekle beraber, halkın düşünce biçimini şekillendiren tutum ve davranışlarını etkileyen toplumsal gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, araştırma sahamızdaki toplum nazarında da kötü nefisle bakmak, mavi veya yeşil gözlülük nazarı değen kimsenin en belirgin özellikleri olarak sayılmakta; muska yazdırma, mavi boncuk takma, kurşun döktürme, tuz okutma, (çocuklarda) kulak arkasına kara sürme, saç kılını kavurarak üzerinde taşıma ve ziyaret yerlerine gitme gibi birtakım pratiklere başvurulmaktadır. Bu bağlamda halk, bu inancın bir gereği olarak, cinci hoca ve ocaklı olarak bilinen kimselere gitmekte ve çeşitli sihirselsel ve büyüsel işlemlere başvurmaktadır. Gözü değdiğine inanılan kişilerin kötü etkilerinden korunmak amacıyla, muska, hamayil, cevşen vb. gibi nazarlıklar takmak, mavi boncuk takmak, kurşun döktürmek, üzerlik otu denen bir bitkiyi ateşte yakarak dumanını tütsülemek gibi uygulamalar ön plana çıkmaktadır.

Elde edilen bulgular, araştırmanın varsayımlarını büyük oranda destekler gibi görünmektedir. Nitekim veriler, erkeklere göre kadınların, gençlere göre yaşlıların, eğitim seviyesi yüksek olanlara göre eğitimsiz ya da eğitim seviyesi düşük olanların söz konusu inanç ve buna ilişkin inanç ve uygulamalara daha fazla itibar ettiklerini ortaya koymaktadır.

Burada özellikle, kadınların erkeklere oranla söz konusu inanç öğesine inanma veya bununla ilgili işlemlere başvurma hususunda daha eğilimli olmaları oldukça manidardır. Nitekim Menshing de, kadınların tabiatları gereği bu tür inançlara karşı daha eğilimli olduklarını belirtmektedir. Bununla birlikte, özellikle daha çok kadınlar tarafından rağbet edilen bu inanç ve uygulamaların, sadece geleneksel çevrelerle sınırlı kalmadığını, toplumun diğer kesim ve kategorileriyle de hatta modern çevrelerde bile değişik düzeylerde yaygın olduğunu kişisel görüşme ve gözlemlerimizde de tespit etmiş bulunmaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

A. KAYNAK ESERLER

- Aksın, Ahmet, **19. Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999.
- Aksoy, Ö. Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C.II., İstanbul 1993
- Araz, Rifat, **Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Ankara 1995
- Arıcı, Hüsnü, **İstatistik, Yöntemler ve Uygulamalar**, 13.Baskı, Ankara 2001.
- Arseven, Celal Esad, "Muska", **Sanat Ansiklopedisi**, MEB. Yay., C.III., İstanbul 1966
- Çakmak, Muhammet, **Dinî Bir Grup Olarak Aczmendilik**, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.
- Çelik, İsmail, "Nazar, Nazarlık ve İlgili Büyüsel İşlemler", **Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yıllığı**, İstanbul 1974, s.155-184.
- Çıkman, Zeki, **Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz**, Ankara 1977, s.54-55.
- DİE, **2000 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş**, Ankara 2003.
- Ebu Davud, Süleyman b. El-Eşhas es-Sicistani, **Sünen-i Ebi Davud**, C.IV, Çağrı Yay., İstanbul 1981, s.212
- Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahih-i Müslim**, Kitab-ı tıb, Bab 36, C.VII, İstanbul 1981.
- Ebu Davud, Süleyman b. El-Eşhas es-Sicistani, **Sünen-i Ebi Davud**, C.IV, Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- Eker, Ahmet, **Nazar (Göz Değmesi)**, Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2000.
- Elazığ il Yıllığı **1973, 1992**.
- Elazığ Valiliği Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, **Ekonomik ve Ticari Durum Raporu**, 2003 Yılı Verileri.
- Elazığ Valiliği, İl Millî Eğitim Müdürlüğü 2003 Yılı İstatistikleri.
- Eliade, Mircea, **İmgeler ve Simgeler**, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1992
- Kutsal ve Din Dışı**, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1991
- Elmalılı M. Hamdi Yazır, , **Hak Dini Kur'an Dili**, C.VIII, İstanbul 1938, s.5305.
- Fırat Üniversitesi Rektörlüğü, 2003 Yılı Üniversite Rehberi, Elazığ 2003, s.1-4.
- Gökçe, Birsen, **Toplumsal Bilimlerde Araştırma**, Ankara 1992.
- Günay, Muzaffer, **Hurafeler ve Batıl İnançlar**, İstanbul 2002

- Günay, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, İstanbul 1999
- Güngör, Harun -Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri*, Ankara 1991
- Güngör, Harun, "Kayseri'de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları, *Milli Folklor*, Yaz 14, 1992, s.10.
- Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, İstanbul, 1979
- Hançerlioğlu, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984
[http://www.guldemetli.com/kursun dokmek.htm](http://www.guldemetli.com/kursun_dokmek.htm)
- İbn-i Manzur, "Ayn", *Lisanu-l Arab*, C.III, Beyrut 1990.
- İnan, Abdulkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 7.Baskı, Ankara 1995
- Koşay, H. Z. "Etnografya Müzesindeki Nazarlar, Muska ve Hemailler", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı:1, 1956, Ankara , s.86-90
- Köktaş, M. Emin, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İstanbul 1993
- Kuşat, Ali, *Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Psikolojik Bir Bakış*, Kayseri 2003
- Mensching, Gustav, *Dinî Sosyoloji*, (Çev. M. Aydın), Konya 1994.
- "Muska", *Meydan Larousse*, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C.IX, İstanbul 1972, s.256
- "Nazar", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.VI., İstanbul 1986, s.537
- Örnek, S. Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Ankara 1995,
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., C.II., İstanbul 1972
- Rıntchen, B., "Moğol ve Kazak Etnografyasından Seçmeler", (Çev. Güngör, Harun., *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1985, s.226
- Sakaoğlu, Saim, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsaneleri Tip Kataloğu*, Ankara 1980,
- Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, C.I-IV, İstanbul 1958
- Tan, Mine, *Toplumbilime Giriş: Temel Kavramlar*, AÜEF, Yay. Ankara 1981.
- Tanyu, Hikmet, "Büyü" *TDVİA.*, C.VI, İstanbul 1992, s.503-504.
- Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, MEB., Yay., İstanbul 1995.
- Ural, Murat, " Tılsım" /<http://www.kultur.gov.tr/portal/02/03/2004>

Yıldırım, Ali -Hasan Şimsek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,
Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 1999

B. KAYNAK KİŞİLER (GÖRÜŞME YAPILAN KİŞİLERİN KÜNYESİ)

Abdullah Demirel, 63 yaşında, çiftçi, okur-yazar değil.

Ahmet Tan, 38 yaşında, Doktor, Üniversite mezunu.

Ayşe Güner, 65 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Ayşe Koral, 33 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

Bahri Tokgöz, 42 yaşında, çiftçi, ilkokul mezunu.

Berika Zorbozan, 29 yaşında, Mühendis, üniversite mezunu.

Fatma Aksu, 66 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Fatma Kılınc, 40 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Fikri Aydın, 77 yaşında, İmam, medrese eğitimi almış.

Firdevs Aydın, 82 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Firdevs Tan, 67 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Güllü Solmaz, 68 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Halide Özçelik, 69 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Hasan Yıldırım, 53 yaşında, Doktor, Üniversite mezunu.

Hayati Zorbozan, 34 yaşında, serbest meslek, lise mezunu.

Hidayet Öner, 45 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

Hilal Tekatlı, 27 yaşında, öğretmen, üniversite mezunu.

Mehmet Yıldırım, 40 yaşında, Serbest meslek, ilkokul mezunu.

Mükremin Karahan, 43 yaşında, İmam, lise mezunu.

Nurten Ekmekçi, 52 yaşında, emekli öğretmen, üniversite mezunu.

Saadet Gültekin, 42 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

Saime Gül, 70 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Saime Zorbozan, 72 yaşında. Ev hanımı, okur-yazar değil.

Salme Gül, 70 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Saniye Yıldırım, 70 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Seba Yıldırım, 65 yaşında, çiftçi, ilkokul mezunu

Selvi Çetinkaya, 69 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

Semiha Karakaş, 40 yaşında, lise mezunu.

Sena Yaşlı, 38 yaşında, ev hanımı, lise mezunu.

Sevil Canpolat, 32 yaşında, işletmeci, üniversite mezunu.

Süleyman Yıldırım, 75 yaşında, serbest meslek, okur-yazar değil.

Şaziye Er, 59 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

Teybe Altungök, 75 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil

EKLER

A.ANKET FORMU ÖRNEĞİ

B.FOTOĞRAFLAR

ELAZIĞ'DA NAZARLA İLGİLİ İŞLEMLERİN SOSYOLOJİK TETKİKİ
A.ANKET FORMU ÖRNEĞİ

Bu araştırma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Mine ER tarafından yapılmaktadır. Elinizdeki bu anket formu örneği, geçmişten günümüze hemen her toplum ve kültürde sosyal bir olgu olarak var olagelen "Nazar" olgusunun, toplumun çeşitli kesimlerindeki görünümünü çok yönlü olarak din sosyolojisinin bakış açılarıyla irdelemek üzere hazırlanması tasarlanan bir Yüksek Lisans Tezinde kullanılmak üzere hazırlanan soruları içermektedir. Tamamen bilimsel bir nitelik taşımayı amaç edinen bu araştırmanın **herhangi bir idari veya siyasi yönü yoktur**. Bu nedenle, anket formuna **adınızı, soyadınızı veya kimliğinizi belirtebilecek herhangi bir yazı yazmayınız**.

Araştırmanın amacına ulaşabilmesi, anket sorularına vereceğiniz eksiksiz, gerçekçi ve samimi cevaplarınıza bağlıdır. Sorulara parantez içerisindeki boşluklara (X) koyarak cevap veriniz (örnek: (X)). Cevaplar için boş bırakılan yerler yetmediğinde, kağıdın boş olan kısımlarını kullanabilirsiniz.

Ankete katıldığınız ve yardımlarınız için şimdiden teşekkür ederiz.

Mine ER

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

1) Cinsiyetiniz

1()Kadın

2()Erkek

2) Yaşınız ?

1()15-18 arası 2()19-29 arası 3()30-39 arası 4()40-49 arası

5()50-59 arası 6()60 ve üstü

3) Medeni durumunuz?

1()Evlili

2()Bekar

3()Dul veya boşanmış

4) Öğrenim durumunuz?

1()Okur-yazar değil 2()İlkokul (İlköğretim) mezunu 3()Ortaokul mezunu 4()lise ve dengi okul mezunu 5()Üniversite(mezunu veya hala öğrenci)

5) Mesleğiniz?

- 1()Ev hanımı 2()işçi 3()Esnaf-Zanaatkar 4()Serbest meslek
5()Memur 6()Emekli 7()İşsiz 8()Çiftçi 9()Öğrenci
10()Diğer (belirtiniz).....

6) Sizin veya ailenizin aylık net geliri ne kadardır?

- 1()50.000.000-249.000.000 milyon arası 2()250.000.000-499.000.000
milyon arası 3()500.000.000 milyon arası 4()1.000.000.000 milyar ve
üstü

7) Elazığ'a (şehre) nereden geldiniz?

- 1()Doğma büyüme şehirde yaşıyorum 2()İlçe merkezinden 3()Nahiye
veya kasaba merkezinden 4()Köyden 5()Elazığ dışından (lütfen
geldiğiniz il, ilçe veya köyü yazınız).....

8) Kaç yıldan beri Elazığ'da ikamet etmektesiniz?

- 1()1-5 yıl arası 2()6-10 yıl arası 3()11-15 yıl arası 4()16-20 arası
5()21 ve üstü

9) Nazara İnanır mısınız?

- 1()Evet 2()Hayır

10) Nazarla ilgili bilgileri nereden veya kimlerden edindiniz?

- 1()Ailemden 2()Çevremden 3()Kitaplardan 4()Hepsinden
5()Başka(Belirtiniz)....

11) Sizce veya çevrenizden duyduklarınıza göre nazar nasıl değer?

- 1()Bakmayla 2()Sözle 3()Nefesle 4()Hepsiyle 5()Başka
(Belirtiniz)...

12) Sizce veya çevrenizden duyduklarınıza göre kimlerin nazarı değer?

- 1()Göz rengi açık mavi veya yeşil olanların (Çakır gözlülerin) 2()İri gözlü
veya gözü şaşlı olanların ()Niyeti bozuk, haset ve keskin bakışlı veya kötü
kalpli olanların 4()Doğuştan topal olanların 5()Dişleri seyrek olanların
6()Başka(belirtiniz).....

**13) Sizce veya çevrenizden duyduklarınıza göre nazar neye veya kimlere
değer (Birden fazla şık işaretlenebilir)?**

- 1()İnsanlara (daha çok küçük çocuklara, güzellere, zenginlere, iyi bir
mesleği olanlara 2() Ehil Hayvanlara (daha çok inek, davar vs.)
3()Eşyaya (Daha çok yeni alınan ev eşyası, elbise veya arabaya veya ticari
eşyalara 4()Hepsine 5()Başka (Belirtiniz).....

14) Daha önce siz veya bir yakınınıza nazar sonucu bir zarar gelmiş olabileceğini düşündüğünüz oldu mu?

1()Evet 2()Hayır

15) Nazara uğramış kişi, eşya ya da hayvanlarda meydana gelen değişiklikler nelerdir (Birden fazla şık işaretlenebilir)?

1()Sık sık esneme 2()Ani baş ağrısı 3()Mide bulantısı 4()Halsizlik ve iştahsızlık 5()Sıkılma 6()Ölme 7()Eşyanın kırılması veya zarar görmesi 8()Kazaya uğrama (Örneğin baltayı el veya ayağına vurma, eli kesme veya arabayla kaza yapma vs.) 9()Hayvanların sancılanması veya sütlerinin kesilmesi veya ölmeleri 0()Başka (lütfen belirtiniz).....

16)siz veya yakınlarınız üzerlerinde, evlerinde ya da eşyalarında sizi/onları koruduğuna inanarak nazarlık (nazar boncuğu vs) gibi şeyler takar mısınız/takarlar mı?

1()Evet 2()Hayır

17) Kendinize, eşyalarınıza veya hayvanlarınızı nazardan korunmak için aşağıdakilerden hangisine veya hangilerine başvurursunuz/başvururlar (Birden fazla şık işaretlenebilir)

1()Mâşallah takmak 2()Nazar boncuğu takmak 3()İğde dalı takma 4()Üzerlik otu takmak 5()Sarımsak kullanmak 6()Salyangoz veya deniz hayvanları kabuğu kullanma 7()At nalı takmak (daha çok evin giriş kapısı üzerlerine) 8() Büyük veya küçük baş hayvanların (Özellikle at, inek, koç veya geyik gibi hayvanların) kafataslarını veya boynuzlarını kapı üzerlerine takma veya meyvelere asmak 9()Kaplumbağa kabuğu takma (Özellikle kapı üzerlerine veya arabalara) 10()Göz resmi çizmek veya bulundurmak arabalarda) 11()Başka(Lütfen belirtiniz)...

18) Siz veya çevrenizdekiler kendilerine, eşyalarına veya hayvanlarını nazardan kurtulmak için aşağıdakilerden hangisine veya hangilerine başvurursunuz/başvururlar?

1()Kuran'dan sur veya ayetler okumak (Kalem suresinin 51. ve 52. surelerini okumak; Üç ihlas (Kulhu) bir fatiha okumak/okutmak; Üç ihlas (Kulhu) bir fatiha, Felak ve Nas surelerini beraber okumak/okutmak 2()Muska, Cevşan veya hamayıl takmak 3()Düğüm çözmek 4()Okunmuş veya tütsülenmiş suyla yıkanmak 5()Kurşun döktürmek 6()Tuz okutmak veya çevirmek 7()Başka(belirtiniz).....

19. Daha önce nazarla ilgili bir dinî ve büyüsel uygulamaya müracaat ettiniz mi?

1()Evet 2()Hayır

20) Ülkemizin çeşitli yörelerinde nazarla ilgili olarak söylenen aşağıdaki deyimlerinden hangisi veya hangileri sizin etrafınızda da kullanılmaktadır. (Birden fazla işaretlenebilir)? Bunların dışında sizin duyduklarınızı lütfen yazınız

1()Nazar hayvanı kazana, insanı mezara koyar 2()(Nazarı değen kimse ilgili olarak)Taşa baksa taş çatlar 3()Allah nazardan saklasın 4()Mezarlıkların yarından fazlası nazardan ölmüşlerle doludur 5()Başka(lütfen yazınız).....

21) Nazarla ilgili olarak başınızdan geçen veya çevrenizden duyduğunuz ve ilginizi çeken bir olayı kısaca anlatınız?.....

22)Yukarıdaki soruların dışında size göre (nazar) konusunda önemli gördüğünüz notlarınız, görüş veya önerileriniz varsa lütfen kağıtların arka yüzüne yazınız?.....

TEŞEKKÜR EDERİM

Foto 1. Kurşun dökme

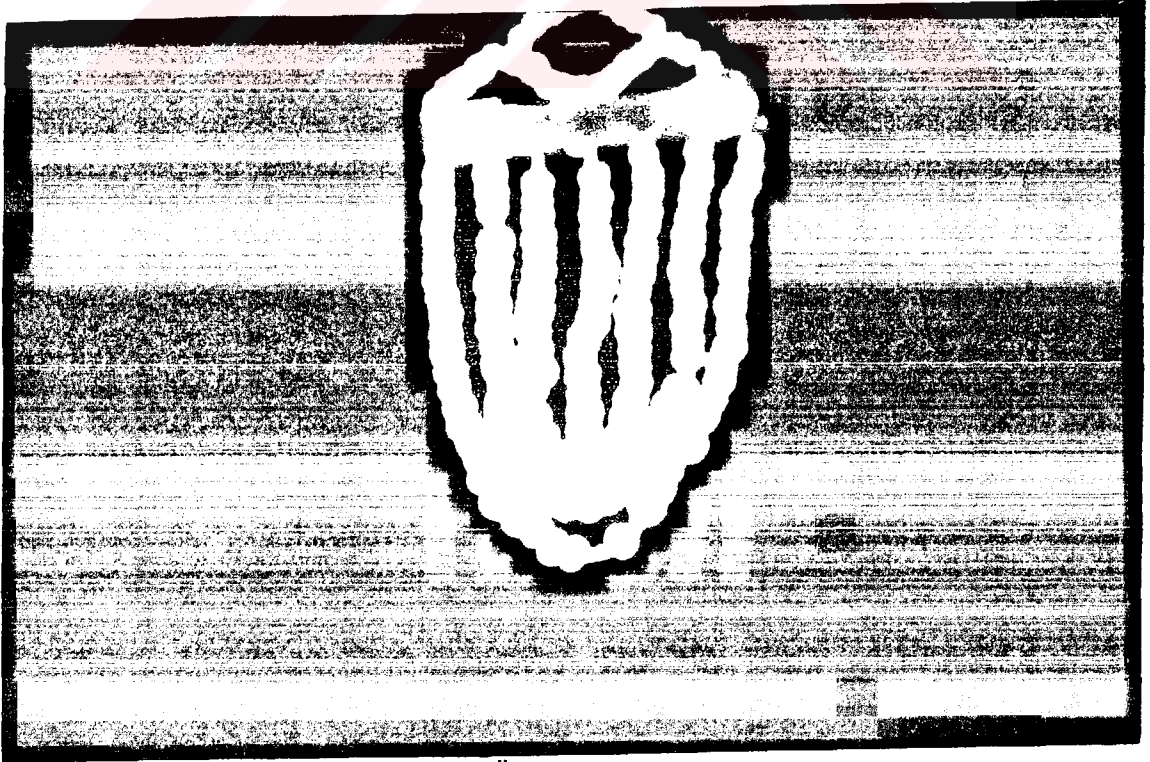

Foto 2. Üzerlik Otu

ÖZGEÇMİŞ

Mine ER, 1980 yılında Elazığ'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Elazığ'da tamamladı. 1997 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kaydoldu. Buradan 2002 yılında mezun oldu. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Felsefe ve din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi bilim dalında yüksek lisansa başladı.

